

Sreda, 10. april 2002.
Svedok Andraš Ridlmajer (Andras Riedlmayer)

Otvorena sednica
Optuženi je pristupio Sudu
Početak u 9.32 h

Molim ustanite. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju zaseda. Izvolite, sedite.

SUDIJA MEJ: Da, gospodine Miloševiću.

UNAKRSNO ISPITIVANJE: OPTUŽENI MILOŠEVIĆ

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Juče nismo mogli da dobijemo odgovor na pitanje koje je najstarije arhitektonsko delo albanske arhitekture na Kosovu i Metohiji? Možete li nam reći u najgrubljim crtama koji je datum najstarijih spomenika albanske arhitekture?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ja sam pokušavao da odgovorim na ovo pitanje prošli put. Islamska arhitektura, kao što sam opisao, ide od XV veka. Postoji izvesna rezidencijalna arhitektura koja može biti kvalifikovana kao tradicionalna albanska arhitektura, koja je nekoliko vekova mlađa. Sa druge strane, postoje arheološke lokacije oko kojih postoje različite akademske teorije. Nije bilo nikakve svrhe da istražujemo naširoko kroz istoriju arhitektonskog nasleđa Kosova. Naš osnovni cilj je bio da pristupimo tekućem stanju.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da. Najstarija lokacija otomanskog perioda je Carska džamija u Prištini (Prishtine), iz XV veka, zar ne?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Postoji ta jedna. Postoji najmanje jedna džamija u Vučitrnu (Vushtrri) koja je približno iz istog perioda. Postoji čak i džamija iz ranijeg perioda koja je u okolini Mitrovice (Mitrovica), blizu Trepče (Trepce), koja je sada arheološka ruševina. Ono što neki zovu "otomansko" ili "albansko" je stvar prosuđivanja, kao što smo juče diskutovali. Mnogo seoskih džamija ima znake lokalne arhitekture u istom obliku, druge nose arhitektonske oznake iz drugih mesta. To isto važi i za džamije kao i za crkve. Neke od ranih crkava pokazuju znake vizantijske arhitekture. Druge su različitog lokalnog stila arhitekture. Sasvim je slično i sa džamijama.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pretpostavljam da vam je sasvim dobro poznata istorijska činjenica, bazirana na turskim zapisima sa Kosova i Metohije sa početka XVI veka, da je samo 2 posto populacije bilo albansko.

SUDIJA MEJ: Izgleda mi da smo se veoma udaljili od osnovne teme ovog slučaja. Možete da ga pitate o njegovom izvoru i o onome šta će ovde da iznese kao dokazni materijal.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Sve ovo se odnosi na izvore, gospodine Mej (May). Da li vam je poznata ova činjenica?

SUDIJA MEJ: Ne. Vi nećete da pitate o tome. To ide suviše daleko u prošlost i nije od pomoći Sudu.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Vrlo dobro. Idemo dalje, onda. U vašem izveštaju, vi ste spomenuli oštećenja arhitektonskih spomenika i spomenuli ste 500 tornjeva ili kula, kao simbole albanske kulture i etniciteta?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li znate da je većina tih kula bila izgrađena od turskih okupatora tokom Otomanske imperije i da su se tokom revolta Srba, turski feudalci sakrivali u njima ili

su tražili sklonište? Dakle, to su bili kao dvorci u Normandiji (Normandy) na teritoriji Engleske (England)?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Tako nije prema mom shvaćanju. Kule ili kuće sa tornjevima su osobeni za ovaj deo Balkana. Oni su gušći za zapadni deo Kosova koji je poznat u Albaniji (Albania) kao Dukadžini (Dukagjini) i kao Metohija u Srbiji. Bilo je nekih, takođe, u severnoj Albaniji, u zapadnoj Makedoniji i delom u Crnoj Gori i na dalmatinskoj obali. Većina njih datira iz XVIII i XIX veka, i zbog mnoštva razloga, posebno na Kosovu, oni su postali sinonimi za lokalnu albansku kulturu. Oni su bili okupirani članovima širih porodica, i često su se generacije vraćale u iste kule ili grupe kula. Oni se ne nalaze u gradovima gde je bila koncentrisana turska populacija, izuzev u Peći (Peje), gde ima nekih urbanih kula. To je sve pozadina koju mislim da treba znati u vezi sa kulama. Kao što znate, u našoj studiji, mi kažemo da je ogroman broj tih kula bio meta rušenja i destrukcije tokom nedavnog konflikta.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da. Ali to znači da se vi ne slažete sa ovom tvrdnjom da su i u ovakvom stanju kule bile vrsta vojnih utvrđenja?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ne u modernom smislu reči. One su imale male prozore i na zemljanom podu. Oni su obično imali prostor za ostavu, a u selima, čak i skloništa za životinje. Da, oni jesu služili u svrhu odbrane tradicionalno posvađanim klanovima, kao takvim. Protiv modernog oružja, one zaista ne nude neku veliku zaštitu. Ni jedna kula nije bila izgrađena posle Drugog svet-skog rata, sa jednim ili dva izuzetka, možda. To je tradicionalni arhitektonski oblik.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Vrlo dobro. Ako niste znali ovo, želim da vam kažem da je albanski istoričar Mark Krasnići (Mark Krasniqi) u knjizi publikovanoj 1958. godine, naslovljenoj "Kule u Metohiji" (Kullat ne Dukagjin), on opisuju kule kao vojne tvrđave. To je bio njegov nalaz, jedan nalaz albanskog istoričara u knjizi koja je objavljena 1958. godine.

SUDIJA MEJ: Da li znate o tome šta je ovaj istoričar rekao ili nije, gospodine Ridlmajer (Andras Janos Riedlmayer)? Ako ne, samo recite "ne".

SVEDOK RIDLMAJER: Ja sam čuo za istoričara Marka Krasnićija koji je veoma poznat na Kosovu. Mislim da ono šta je on podvukao ovde kao svrhu, ja sam opisao ranije. U tradicionalna vremena, one su služile za izbeglice za vreme lokalnih feuda. Ali njihova primarna svrha je rezidencijalna.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li znate kada je Turska (Turkey) napustila teritoriju Kosmeta, kada se turska okupacija Kosmeta završila?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Otomanska...

SUDIJA MEJ: Ovo nisu lekcije iz istorije. Da. Koja je relevantnost ovoga, molim?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Zato što ja govorim o otomanskim spomenicima kulture, a gospodin Ridlmajer ih identifikuje kao albanske spomenike kulture.

SUDIJA MEJ: Ja ne mislim da ćemo mi da se bavimo ovom razlikom. Svedok se bavio time juče. Sada, imate li vi još neko pitanje o ovim izvorima?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li znate da su u konfliktnim operacijama albanski teroristi koristili te kule za otvaranje vatrenih operacija 1998. i 1999. godine?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ja nemam nikakvih informacija šta se dešavalo na tim konkretnim mestima tokom konflikta. Sve šta mogu da kažem je šta se dešavalo samim zgradama. U broju slučajeva, međutim, mi imamo izjave vlasnika kula koji tvrde da su vodili svoje familije na planinske obronke i da su posmatrali kako su srpske trupe dole palile njihove kule.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Onoliko koliko se njihove izjave uzimaju u obzir, toliko je zajedničko opšte znanje o njima. Ali ja pretpostavljam da postoji razlika kako su te kule uništene, zato što vi kažete da ste vi samo konstatovali štetu. Dakle, važno je znati da li je to zbog prirodne nepogode ili u samom konfliktu ili su one korišćene kao vatrene pozicije. Dakle, taj deo priče nije bio interesantan za vas. Da li sam vas tačno razumeo?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Šteta koju smo videli nije bila konzistentna sa prirodnom katastrofom. U većini svih slučajeva, bilo je znakova vatre. U nekim slučajevima bilo je znakova štete od eksplozije.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li iko može da zaključi da je bilo oštećenja u borbi koja se odigravala?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: To se događalo s vremena na vreme, definitivno. Da li je to bio rezultat razmene vatre, o tome ja ne mogu da donesem nikakav zaključak.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: U redu. Kada se govori o uništenim kulama, da li verujete da su sve one pripadale Albancima ili su neke od njih pripadale Srbima? I postojao je deo arhitektonskog nasleđa Srba koji su tada živeli na Kosovu.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Izvestan broj urbanih kula u Peći imale su srpske vlasnike. To su bile jedine kule u Peći koje smo mi smatrali neoštećenima. U Peći posebno, mi smo pronašli izvestan broj kula okruženih modernim zgradama koje su bile netaknute, dok su kule bile spaljene. Dakle, ukratko, odgovor je da, postojale su neke kule koje su posedovali Srbi.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li znate, kad kažete da ove kule koje pripadaju Srbima nisu oštećene, na primer, slučajno ovde imam neke primere kule kao što je Kusko ili Kos-kula u Istoku (Istog), Kula Garića, Dečani (Decane), koje su albanski teroristi spravili sa zemljom, a pripadali su srpskim porodicama? Takođe su predstavljale zaštićeno kulturno nasleđe.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ja to ne mogu da osporim. Ja sam tada govorio o Peći, a kada je reč o Dečanima, skoro ceo stari grad je bilo oštećen ili uništen. Prema našim izvorima, to se odigralo u najvećem delu 1998. godine. Najveći deo stanovništva i najveći deo stanovnika u kulama bili su Albanci.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: U izveštajima govorite da su najveće srednjovekovne pravoslavne svetinje pažljivo čuvane od strane KFOR-a (Kosovo Force), a istovremeno priznajete kako ste vi lično napisali da je skoro 80 crkava i manastira od juna do septembra 1999. godine bilo uništeno. Ima li tu neke kontradikcije? Kako objašnjavate činjenicu da su one bile dobro čuvane od strane KFOR-a i da su pod okriljem KFOR-a, samo od juna do septembra, znači u toku tri meseca, čak 80 crkava je uništeno?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ja ne vidim kontradikciju u tome. Glavni lokaliteti koje smo mi u izveštaju navodili su lokaliteti koji se nalaze u svim turističkim vodičima i koji su veoma dobro poznati, kao što su spomenici u Prizrenu (Prizren), Peći, Gračanici (Gracanice), Dečanima. Na tim lokacijama KFOR je došao gotovo na samom početku kako bi to uzeo u zaštitu. Oni su takođe dobili neke savete od UNESKO-a (UNESCO, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization). Mislim da im je UNESKO u prvim mesecima posleratne situacije dostavio popis svih lokaliteta. Istovremeno, razaranja do kojih je dolazilo, ona su se najčešće događala u urbanim područjima, a vrlo često u područjima odakle je srpsko stanovništvo već pobjeglo. KFOR je, pogotovu na početku, nastojao da skoncentriše svoje snage u onim područjima gde je još bilo manjina koje je trebalo da se zaštiti. Najvažniji srednjovekovni spomenik koji je uništen je crkva u Mušutištu (Mushtiste). Ona se nalazi dosta daleko od glavnih puteva i ona nije toliko često bila opisivana u akademskoj i popularnoj literaturi i stoga nije dobila dovoljnu zaštitu i zato je razneta eksplozijom u prvim danima nakon rata. Druge crkve i manastiri koji su napadnuti obično se nalaze na udaljenim lokacijama. Mi smo zatražili od UNMIK-a (United Nations Mission in Kosovo) da pojača zaštitu čak i na lokalitetima koji su već oštećeni, nadajući se da će da bude moguće da

se izvede rekonstrukcija ukoliko ne dođe do daljih napada. Mi smo želeli i nastojali da to dokumentujemo, pogotovu one lokalitete za koje nije postojala dokumentacija i zato smo se skoncentrisali na to. Imajući u vidu koliko su ta mesta bila udaljena od glavnih mesta, mi smo preuzeli dosta veliki rizik, odlazeći u područja koja još nisu bila razminirana i gde je postojala šansa da se nađemo u opasnosti.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Razumem to šta kažete, ali moje pitanje je bilo kako je moguće da, ako je KFOR želeo da sačuva srpske svetinje, spomenike kulture, a da je tako mnogo i tako masovno uništeno? Dakle, da objasnim dalje pitanje...

SUDIJA MEJ: Ne, ne, gospodine Miloševiću, ovaj svedok ne može da odgovara na pitanja koje treba da se upute KFOR-u i to je stvar za KFOR. On jednostavno može da opiše samo ono šta se dogodilo, odnosno ono šta je video kad je radio svoj izveštaj. Međutim, on ne može da govori o potezima ili nedostatku poteza drugih.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Gospodine Mej, gospodin Ridlmajer tvrdi da su ovi spomenici kulture pažljivo čuvani od strane KFOR-a, u izveštaju koji je dao. A ja pitam upravo u vezi s tom njegovom tvrdnjom.

SUDIJA MEJ: O kom tačno paragrafu i izveštaju govorite?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Na strani 021001, on tvrdi da su najveće srednjevekovne pravoslavne svetinje pažljivo čuvane od strane KFOR-a i u tom pažljivom čuvanju...

SUDIJA MEJ: Samo trenutak, samo trenutak, da to pronađem. Gospodine Najs (Nice), možete li vi to da pronađete za nas?

TUŽILAC NAJS: Mislim da imamo isti problem sa brojevima kao i vi. Broj strane koji je dao optuženi ne odgovara brojkama koje se nalaze u izveštaju.

SUDIJA MEJ: Gospodine Miloševiću, možete li da nam kažete broj stranice, dole desno na dnu stranice.

SVEDOK RIDLMAJER: Ja mislim da je to strana 10, ja mislim da znam o čemu govori.

SUDIJA MEJ: Samo trenutak da to pronađem. Imam stranu 10.

SVEDOK RIDLMAJER: Mislim da znam na šta se to odnosi. To je u paragrafu pri vrhu.

SUDIJA MEJ: Dobro, gospodine Ridlmajer, onda nam objasnite taj pasus.

SVEDOK RIDLMAJER: Pa ono šta sam već objasnio je to da je najveći broj uništenih, odnosno oštećenih struktura, da su to, u stvari, bile seoske crkve. Mnoge od njih sagrađene su tokom nedavnih decenija. Oko 15 njih potiče iz srednjevekovnog perioda. I onda kažem da su glavna srednjevekovna pravoslavna svetišta pod zaštitom KFOR-a i onda sam već i naveo koja od njih smatram glavnima.

SUDIJA MEJ: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A šta mislite, šta je razlog tome da su albanski teroristi minirali i do temelja rušili crkve koje su bile oštećene u bombardovanju NATO pakta, mada KFOR nije njih zaštitio? Da li vam je palo na pamet da se radilo o tome da se izbrišu tragovi vandalizma koje je NATO napravio u bombardovanju tih spomenika?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ja mislim da smo o tome govorili juče. Govorili smo o crkvama u blizini Uroševca (Ferizaj), u Nerodimlju (Nerodime). Mi na raspolaganju nemamo nikakve informacije da su te crkve bile oštećene u ratnim udarima NATO-a. Imamo informacije da su te crkve napadnute nakon rata od strane Albanaca. Dalje, od toga ne mogu da špekulišem, ne mogu

da govorim o tome kakvi bi mogli da budu motivi. Najviše što mogu da kažem je ono šta stoji u drugom delu ovog paragrafa, to jest da postoji veza između uništenja islamskih spomenika i, zatim, po sistemu "milo za drago", uništenja srpskih spomenika na istim mestima. Ja sam naveo nekoliko takvih mesta, a mogu da dam još primera, kao što je Suva Reka (Suhareke). U Uroševcu, radi se o jednom celom skupu takvih razaranja gde nije bilo takvih odgovarajućih albanskih verskih lokaliteta koji su bili uništeni i ja ne znam zašto se to tamo odigralo na takav način. Isto tako, sličan obrazac postojao je i u području Kline (Kline), istočno od Peći. Izvestan broj crkava, najveći broj njih, modernih, ali i neke stare našle su se na udaru uništenja nakon rata. Pretpostavljam da se tu u svakom od tih slučajeva radilo o tome da su oni koji su razarali objekte želeli da osiguraju da se ljudi ne vrate, dakle, da se Albanci ne vrate, odnosno da se Srbi ne vrate i, na žalost, to je obrazac koji smo već videli tokom celog sukoba na Balkanu.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li znate da je preko 30 posto hrišćanskih spomenika prve kategorije znači, to je iz XIV i XVI veka uništeno na području Metohije po dolasku KFOR-a?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ne shvatam ovu brojku od 30 posto. Da li kažete da je 70 posto uništeno pre dolaska?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ne. Ja govorim o ukupnom procentu spomenika prve kategorije na području Metohije i da je 30 posto tih spomenika uništeno po dolasku KFOR-a? Ne raspravljam o onih 70 posto uopšte.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: U redu. Sve šta možemo da uradimo kada je reč o brojkama je ono šta sam ja rekao ovde, a to je da je, otprilike, 15 crkava od onih za koje imamo dokumentaciju iz srednjevekovnog perioda, dakle, svaka crkva, praktično, koja bi datirala iz srednjevekovnog perioda, je bila na spisku zaštićenih kulturnih dobara. Spisak uključuje više od 200 pravoslavnih spomenika, prema tome, to nije 30 posto, ako bismo razbijali tu kategoriju na prvu, drugu i treću kategoriju...

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: U redu. Veliko je neslaganje o podacima koje bi mogla da utvrdi neka, rekao bih, neka objektivna stručna grupa. Da li vam je poznato, na primer, vezujem opet za ovu vašu tvrdnju, kako se to sve dobro čuva, da su albanski teroristi pucali, tražili novac od monahinja, manastirski nakit oduzeli, kao i manastirsku imovinu, sve što su imali, kombi, traktore, naftu i sve ostalo, pribor, pisaće mašine, faks? Naravno, manastirske dragocenosti držali su zaključane u sobi celu dan i noć. Monahinje su pretukli, kao i jedinog sveštenika popa Rafima. To sve je, znači, trajalo više od 24 sata. Niko nije intervenisao uprkos prisustva KFOR-a. Da li to možete da kvalifikujete to kao dobro čuvanje crkava i manastira od strane KFOR-a?

SUDIJA MEJ: Da li znate bilo šta o tome?

SVEDOK RIDLMAJER: Samo ono šta sam pročitao u novinskim izveštajima.

SUDIJA MEJ: Da. Molim vas da postavite sledeće pitanje.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Čak je jedna od monahinja umrla kao posledica te torture?

SUDIJA MEJ: On ne može da nam pomogne oko toga. Molim vas da idemo dalje.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li znate da su albanski teroristi sredinom jula 1999. godine, nakon dolaska snaga nemačkog KFOR-a, demolirali, opljačkali i minirali manastir Svete Trojice i crkvu presvete Bogorodice u Mušutištu, još jednom ponavljam, spomenik prve kategorije? Da li to znate?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Mušutište je lokalitet koji sam upravo pomenuo pre par minuta. Da, to mi je poznato, o tome je izveštavano i ima mnogo fotografija i mi smo takođe napravili video snimak.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li znate da su albanski teroristi nakon dolaska nemačkog KFOR-a minirali i srušili do temelja crkvu Svetog Đorđa u Suvoj Reci? To je iz XIV veka, spomenik prve kategorije, takođe.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: U gradu Suva Reka?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ne, to su Rečane (Reqan) u opštini Suva Reka. Mesto Rečani.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, mislim da je to u Rečanima, da, kod Suve Reke.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li znate da su na teritoriji opštine Prizren, takođe posle dolaska nemačkog KFOR-a, demolirali, spalili, minirali i uništili crkve i manastire Svetog Marka i Svete Bogorodice, koje datiraju iz XV i XVI veka, Svetog Ilije, Svetog Nikole, Svete Petke, Svetog Jovana u mestu Ljubište (Lupishte), to je XVI vek, Svetog Vasilija Velikog u Srbici (Skenderaj) i Svetog Nikole u gradu Prizrenu, XIV vek, da li znate to? Da li je sve to kod vas konstatovano? Da li se iz toga, takođe, može zaključiti da pošto je reč ovde čak i o gradu, da li je KFOR bilo šta preduzimao da zaštiti ove građevine i sačuva ih?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ovde imate dugačak spisak spomenika. Pretpostavljam da većina nije u gradu Prizrenu. Jedan od njih koji ste pomenuli, crkva Svetog Nikole, pretpostavljam da je to kapela i to smo zabeležili. Tu je stavljen eksploziv. A kada je reč o drugim srpskim spomenicima u Prizrenu, mi smo ustanovili da su neoštećeni i da se čuvaju. Mi smo u bazi podataka zabeležili sve ove spomenike koje ste vi sad naveli, a u Prizrenu smo lično posetili svaki od njih.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li vam je poznato da je manastir Svetog Gavrila u opštini Vitina (Viti), datira iz XIV veka, takođe spomenik prve kategorije? Po dolasku američkih vojnika on zapaljen, demoliran i zapaljen iznutra?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ovo je jedan od lokaliteta koji smo posetili i pri tome smo prilično rizikovali. To je bilo u oktobru

1999. godine. On je bio već oštećen, već je bila oštećena sama crkva jer je bila zapaljena unutra, pošto je bio podmetnut požar, a manastirski konak je bio uglavnom spaljen. Posle toga, posle te posete, prema izveštaju IMG (International Management Group, Međunarodna grupa za upravljanje), tu je bila i fotografija, crkva je dignuta u vazduh u decembru 1999. godine. Ja to smatram krivičnim delom i jako mi je žao da to nije sprečeno. Po našem odlasku sa tog lokaliteta koji je naveden u našoj bazi podataka i to kao mesto Buzovik (Buzovik), koje je najbliže selo, mi smo zatražili od KFOR-a koji je tu imao svoju ispostavu da pošalje svoju stražu da bi se zaštitio manastir, ali koliko ja znam, ništa nije urađeno. Tako da, ukratko rečeno, mi znamo za taj lokalitet.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Znate verovatno za sve lokalitete gde su uništene crkve, manastiri, džamije i drugi objekti kulture i kulturno nasleđe.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, naravno.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da, ali vi ste započeli vašu prezentaciju sa prikazivanjem jedne male crkve da bi pokazali da ona nije uništena i da je priča o tom uništenju izmišljotina. Ali kao što znamo, tvrdnje o uništenju stotine crkava nisu izmišljene. Da li je tako ili nije? One aktuelno postoje?

SUDIJA MEJ: Šta znači to pitanje?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Pitanje znači da su izvršeni veliki zločini, pored toga što su činjeni nad ljudima i nad objektima kulturnog nasleđa.

SUDIJA MEJ: Ne, gospodine Miloševiću, da li imate pitanje za svedoka?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Kako da ne. Da li znate da su albanski teroristi nakon dolaska francuskog KFOR-a polovinom

avgusta 1999. godine demolirali, spalili i minirali crkvu Svetog Đorđa u Rudniku (Runik), to je Srbica, koja datira iz XVI veka?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Mislim da je Rudnik na listi u našoj bazi podataka.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li znate da su nakon dolaska italijanskih snaga KFOR-a, jula 1999. godine, demolirali, spalili i minirali crkvu Presvete Bogorodice u Dolcu (Dolc), Svetog Nikole u Kijevu (Kijeve) iz XIV veka i crkvu Svetog Nikole u Čabićima (Qabiq), iz XVI veka, u blizini Kline? To su sve spomenici i lokacije prve kategorije.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Poznati su mi ti lokaliteti. Kada je reč o Dolcu, mi smo obezbedili i fotografije oštećenja srpske pravoslavne eparhije i to se nalazi na našem sajtu.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Sve vam je to poznato i sve ste to tako našli, ovako kako ja tvrdim?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Onako kako je to opisano u našem izveštaju.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li znate da su teroristi nakon dolaska britanskih jedinica KFOR-a, juna 1999. godine, demolirali, a 17. jula 1999. minirali i srušili crkvu u Slovinju (Slovi), to je opština Lipljan (Lipjan), inače crkva Svetog Nikole iz XVI veka?

SVEDOK RIDLMAJER-ODGOVOR: Da, mislim da je crkva u Slovinju dva puta minirana.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da, jednom u junu, a jednom julu 1999. godine. A da li znate za miniranje i rušenje Svetog Nikole u Kijevu? To je u blizini Mališeva (Malisheve), takođe spomenik prve kategorije i takođe posle dolaska KFOR-a, u leto 1999. godine?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, mislim da se mesto zove Kijevo i da mi smo to zabeležili.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li ste primetili prilikom svoje posete i ustanovljavanja stanja da su ugrožene zone oko manastira Dečani, Bogorodica Ljeviška i Patrijaršija time što, uz blagoslov UNMIK-a i KFOR-a, oni sada narušavaju ambijent celine tih manastira time što dopuštaju divlju gradnju kuća, podizanje pro-davnica, otpada, čak, u blizini...

SUDIJA MEJ: Mi se ne bavimo time, mi se sad ovde bavimo ošteće-njima, a ne opštim pitanjima. Idemo dalje, gospodine Miloševiću.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li znate da su albanski tero-risti od dolaska KFOR-a uništili desetak hiljada ikona, ikonostasa, crkvenih relikvija, drugih sakralnih predmeta, ogroman broj knji-ga? Mnogo toga se danas prodaje na ilegalnom tržištu kulturnih dobara širom sveta. Da li znate za te podatke?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ne samo da znam za to, ja sam o tome pisao u jednom članku koji je objavljen u decembru 2000. godine. Pisao sam o tome da su očigledno opljačkani takvi objekti iz crkava na Kosovu i da se pojavljuju na tržištu umetnina. Ja sam napisao izveštaj o nekome u Solunu (Thessaloniki) koji je uhvaćen kako krade relikvije. To je zaista nesrećna činjenica, to se dešava u svim ratovima, dešavalo se i u svim ratovima na Balka-nu i to nema nikakve veze sa političkim motivima. To čini ljudska pohlepa.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dakle, pljačka, vi kažete. 24. i 25. marta, vi ste proveli neko vreme u Kosovskoj Mitrovici i tom prilikom vi ste otišli u opštinsku biblioteku tamo?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: To je tačno.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Inače, ljudi, Srbi koji su živeli iza gvozdene žice u delu izvan sveta, nisu predmet vaše studije. Ali možete li objasniti ovo: zašto ste 24. marta odjednom prekinuli sastanak Srba i albanskih bibliotekara u Kosovskoj Mitrovici?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Nisam prekinuo sastanak, ja sam bio prisutan na tom sastanku zato što se napolju pred bibliotekom skupila gomila ljudi i dvojica srpskih bibliotekara su se brinuli za svoju bezbednost i zato su vraćeni u severni deo grada. Sledećeg dana sam ih posetio u severnom delu grada i obavio razgovor, odneo sam tu procenu bibliotekarima u taj deo grada.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Možda nisam bio precizan. Nisam rekao da ste vi lično prekinuli sastanak nego sam rekao vi, u smislu učesnika sastanka, prekinuli ste sastanak. Dakle, zbog nasilja koje je organizovano pred bibliotekom?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, upravo to se desilo.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li vam je poznato da postoji bilo koja institucija ili stručnjak srpske nacionalnosti koji je ostao da radi bilo gde na Kosovu, izuzev u ovom delu Kosovske Mitrovice koji se bavi zaštitom kulturnih dobara?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Kulturna baština, ne znam da je iko od takvih stručnjaka ostao. Znam da u opštini Gnjilane (Gjilan) postoji saradnja između bibliotekara, srpskih bibliotekara i direktora biblioteke koji je Albanac, a kada je reč o zaposlenima u odeljenjima za zaštitu spomenika, znam da su zaposleni Srbi otišli u junu 1999. godine i poneli sa sobom sve materijale Instituta za zaštitu spomenika i odneli ih u Srbiju.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Moje je pitanje bilo da li znate i jednog Srbina u radnom odnosu, osim u Kosovskoj Mitrovici? Kako vidim, tamo ih nema. A da li vam je poznato da su u centru Prištine odmah po dolasku...

SUDIJA MEJ: Da li možete da odgovorite na to pitanje ili ne?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Mogu samo da kažem da znam da Srpska pravoslavna crkva pokušava da organizuje spasavanje relikvija koje su izvučene iz spaljenih crkava. Ja, takođe, održavam korespondenciju sa ocem Petrom Ulemekom iz Pečke patrijaršije.

je u vezi sa ovom akcijom, ali to je jedino što znam, jer to je izvan teme kojom se bavila naša studija.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ja sam pitao za nekog stručnjaka koji radi, ne za sveštenike. Sveštenici rade svoj posao. Da li vam je poznato da su u centru Prištine odmah po dolasku KFOR-a albanski teroristi srušili spomenike Petru Petroviću Njegošu i Vuku Karadžiću i da su na tom mestu podigli spomenik poznatom teroristi i ubici Jašariju (Adem Jashari)?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Rušenje spomenika nije nešto što smo mi razmatrali, niti podizanje spomenika.

SUDIJA MEJ: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li znate da su po dolasku nemačkog kontingenta KFOR-a u Prizren srušili spomenik caru Dušanu, srpskom srednjevekovnom vladaru čija je prestonica...

SUDIJA MEJ: Ne, on se nije bavio takvim spomenicima, niti ijednim od ovih konkretnih. A da li znate nešto o ovom konkretnom spomeniku?

SVEDOK RIDLMAJER: Sve šta znam to je ono šta sam pročitao na veb-sajtu Srpske pravoslavne crkve, to je mala slika toga, ali, kao što sam rekao, mi se principijelno nismo bavili tom konkretnom kategorijom stvari kao što su javni spomenici ili arheološki lokaliteti.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A dobro, da li u te lokalitete spada, pošto je bilo zaštićeno kulturno dobro, stari deo Prizrena Potkaljaja (Nenkalaja) koji su naseljavali Srbi, koji su srušili po dolasku KFOR-a albanski teroristi u Prizrenu?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, mi smo obišli Prizren i otišli smo u to naselje. Mislim da je to naselje o kojem vi govorite, to je uzbrdo od katoličke katedrale i primetili smo da su neke stare kuće spaljene i rečeno nam je da su to bile srpske kuće. Mi smo to

zabeležili u svojoj bazi podataka.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Imao sam tu nekoliko pitanja koja se tiču spomenika, ali shvatio sam da se vi niste time bavili, pa ću vam postaviti još pitanje. Da li znate za članak Roberta Friska (Robert Frisko) objavljen u londonskom "Indipendentu" (Independent) 20. novembra 1999. godine, koji govori o uništavanju srpskih crkava od strane albanskih terorista uz podršku KFOR-a? Da li ste videli taj članak objavljen u "Indipendentu"? Govori o uništavanju srpskih crkava uz podršku KFOR-a.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Mi smo pokušali da pratimo medije, ali ja se slabo sećam da sam pročitao taj članak Friska. Čini mi se da je uglavnom govorio o stvarima koje smo mi pokrili svojim istraživanjem.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Svi ovi vaši nalazi odnose se na posledice rata, koliko razumem.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, nije reč o prirodnim katastrofama.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li razumete da je vaša prethodna vlada u taj rat protiv Jugoslavije uvela najveću vojnu mašineriju, 19 zemalja NATO pakta...

SUDIJA MEJ: Ne, to nije na ovom svedoku. Time smo se bavili juče, to nema nikakve veze sa ovim svedokom. Gospodine Miloševiću. čak i da ste u pravu, da pretpostavimo za trenutak da ste vi u pravu i da je bilo velikih oštećenja srpskih crkava, srpskih pravoslavnih crkava i svedok prihvata da je bilo, ono za šta vas tereti optužnica je razaranje raznih džamija i sličnih kulturnih spomenika. Prema tome, kako vama pomaže to što iznosite veliki broj optužbi za druga razaranja? Ono čime se bavi ovo Pretresno veće, ovaj Sud je ono šta se nalazi u optužnici, a ono o čemu svedoči ovaj svedok su opšta oštećenja. Vi postavljate pitanja u vezi sa tim. Ono na šta treba da se koncentrišete je ono šta se nalazi u vašoj optužnici i u vezi sa tim da dobijete odgovor. Dakle, da li imate još pitanja za ovog svedoka?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Reč je ovde, gospodine Mej, o posledicama rata, a ne o tome koja strana je šta uradila, nego o posledicama rata, jer posledice rata, štete koje su nastale i na srpskim i na islamskim i na katoličkim spomenicima i tako dalje, a rat je proizvela NATO alijansa, a ne Jugoslavija. Nije Jugoslavija napala samu sebe, nego je NATO napao Jugoslaviju. A vi ovde pokušavate da neke frakcije delova rata izdvojite od celine i da onda optužujete one koje smatrate odgovornim za te frakcije. O tome se radi, a kad ja govorim o nedostatku evidencije o rušenju na srpskim crkvama, ja hoću da ukažem na pristrasnost ovakve studije, jer ovde se, u stvari, sve vreme govori o posledicama rata koji je proizvela kampanja NATO pakta. Ali imam još jedno pitanje. Vi ste govorili o saradnji sa Harvardom (Harvard), pretpostavljam da ste upoznati šta piše štampa na primer, bostonska. Eto, na primer, šta piše, ja ću vas upoznati šta piše štampa, na primer bostonska. Citiraću vam samo jedan pasus, inače iz članka koji predlažem svim prisutnim da pročitaju iz bostonskih novina koji kaže da: "... okružuje suđenje Miloševiću ima nameru da nas odvuče od stvarnosti našeg lošeg poduhvata na Balkanu gde smo otišli u rat protiv..."

SUDIJA MEJ: To nema veze sa ovim svedokom. Komentari u bostonskim novinama nemaju nikakve veze sa njim. Da li imate pitanja sa njegovim izveštajem, u vezi sa njegovim svedočenjem?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Da, sa njegovim svedočenjem ima veze, gospodine Mej, sa njegovim svedočenjem, kada čak sada američka ugledna štampa kaže: "Kada smo otišli u rat ne protiv terorizma već u ime..."

SUDIJA MEJ: To nema nikakve veze sa svedočenjem ovog svedoka. Ukoliko nemate još neko pitanje koje bi bilo relevantno, ja ću da zaustavim ovo unakrsno ispitivanje.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Gospodine Mej, to ima veze sa činjenicom da gospodin Ridlmajer svedoči ovde. Svedoči ovde o onome šta se već i u Americi zna, da je bio rat protiv terorizma, a to znači

da pitam gospodina Ridlmajera da li razume da je i ovaj ovde po meni lažni sud nastavak tog rata?

SUDIJA MEJ: To nije adekvatno pitanje. U redu, to je onda kraj unakrsnog ispitivanja. Ja neću da dozvolim da ovo ide dalje ovako. Da li amikusi imaju pitanje?

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Časni Sude, hvala. Ja ću se u svom pokušaju da neke stvari ovde objasnimo, baviti zaista vrlo malim digresijama, samo onim stvarima koje su sadržane u izveštaju gospodina Ridlmajera. Znači, počeo bih prvo od paragrafa 4.0, to je strana 11 koja se, u kojoj su, ako sam ovo dobro pročitao, a mislim da jesam, u drugom pasusu ovih podataka stoji da ste vi magistar društvenih nauka i magistar prirodnih nauka. Da li je tako?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, ja sam magistrirao na Bliškoistočnim studijama (Harvard's Centre for Middle Eastern Studies) i takođe imam magisterij u oblasti bibliotekarstva i informatike (Library and Information Science).

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ali i vi i gospodin koji je sa vama radio, ne mogu da nađem sad tačno prezime, gospodin Heršer (Andrew Herscher) nemate doktorat?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ja sam doktorant, a gospodin Heršer treba da doktorira sledećeg meseca.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Svejedno, ovo obrazovanje koje vi imate, visoko obrazovanje, naravno, nije iz oblasti koja se tiče arhitekture, slikarstva, umetnosti, ali više društvenih nauka?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: To nije tačno. Ja sam 17 godina radio na stručnjak za dokumentaciju. Ja sam prošao kroz mnoge kurseve i obuke da bih to radio i kao što se vidi iz moje biografije, iako sam ja studirao istoriju kulture na Prinstonu (Princeton) i Čikagu (Chicago), u svakom slučaju, materijalna kultura i arhitektura su bili deo tih mojih studija.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Hvala vam. Dalje, stoji u ovim vašim podacima ovde da ste se bavili uglavnom dokumentacijom za islamsku kulturu i ovde dalje takođe stoji da ste priznat ekspert za kulturnu baštinu Balkana iz otomanskog vremena.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, to je tačno.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: A vi dobro znate, ja mislim i zato vas pitam, pre otomanskog vremena je postojalo vreme, vizantijsko vreme pravoslavnih istorijskih podataka, a onda, nakon otomanskog, postojalo je još 100 godina istorije. Da li vam je to poznato? Znači, van ovih stvari koje se tiču otomanskih vremena i vreme Vizantije, bilo je vreme nekakve države, ne nekakve nego države koju je imala srednjevekovna Srbija, a onda još 100 godina istorije. Da li je to tačno?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, to je tačno. Iako to nije navedeno u ovoj kratkoj verziji moje biografije, ja sam se, takođe, tokom svojih studija bavio i vizantijskim periodom, a, isto tako, sam studirao istoriju Balkana i pre i posle otomanske ere.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Vi ste juče objasnili da ste došli na ideju da se pozabavite ovim problemom koji zaista zaslužuje pažnju svakog čoveka na ovoj kuli zemaljskoj i sami ste odlučili da se time bavite. Našli ste donatora i došli ste u Hag (The Hague), vi ste nudili svoje usluge, ako sam to dobro razumeo.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, to je tačno.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ: Časni Sude, ja bih morao vama da se obratim u ovom momentu i stavim jedan, ne komentar, nego da stavim jednu primedbu koja se tiče upravo ovoga. Primedbu na to da Tužilaštvo bilo gde u svetu, ako je neki, naravno kriminalni događaj na tapetu, uglavnom samo traži stručnjake iz određene oblasti, određuje ih i poverava im određene zadatke. U ovom slučaju, dakle, ja moram da stavim tu primedbu na tu proceduru koja je ovde iskorišćena. Neko je došao ko je obezbedio finansijska sredstva, koji je uradio veći deo posla i ponudio sopstvene usluge. Ja mislim da je to urađeno van nekakvih elementarnih principa

koje važe svuda na svetu, u svim državama, gde Tužilaštva i sudovi sami određuju stručnjake koji će ovako nešto da rade. To je moja primedba na ovo šta je u ovom slučaju urađeno. Ja u vezi toga nemam pitanja.

SUDIJA MEJ: A u čemu je razlika?

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ: Razlika je u tome što se na taj način obezbeđuje maksimalno nepristrasno obavljanje posla ili se nekome poverava. Znači, to onda znači da bi svako mogao, ko obezbedi finansijska sredstva za svoj rad, da dođe, da se ponudi nekome i da na jednom problemu radi. Ovde je, mislim, Tužilaštvo trebalo da izabere među stručnjacima koji bi samo odredilo odgovarajućeg eksperta koji bi se bavio ovakvim problemom. To je moja primedba, to nije pitanje. Ja bih nastavio sa pitanjima. Dakle...

SUDIJA MEJ: Dozvolite mi samo da kažem sledeće, pošto jeste uložili ono šta nazivate prigovorom. Mi smo saslušali svedočenje i na nama je da procenimo koju ćemo težinu da pridamo svedočenju ovog svedoka. On je podneo svoj izveštaj i objasnio kako je došlo do toga da ga napravi.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: To se podrazumeva i ja znam da će ovde jedino Sud da odgovori na sva pitanja. Mislio sam da je moja dužnost da izložim svoje primedbe zato što smatram da je to neophodno. A moja pitanja se tiču sledećih stvari. Kao što vidim, na naslovnoj stranici vašeg izveštaja stoji izveštaj "Šteta naneta kulturnim objektima na Kosovu" (The Damage Done to Sites in Kosovo). To je prva stranica vašeg izveštaja. A na drugoj stranici sada se već kaže: "Razaranja kulturne baštine na Kosovu 1998. i 1999. godine" (The Destruction of Cultural Heritage in Kosovo in 1998 and 1999) i to je neznatno različito. Mene zanima, ja razumem za štetu, konkretnu štetu na objektima, sasvim je dovoljno vaše obrazovanje, to ste mogli da utvrđujete, svedjedno, zanima me ko je odredio ova dva vremenska okvira veštačenja koje vi treba sada da nastavite? Je li to neko vama dao zadatak?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ne. Nije. Koliko mogu da vidim, i naslovna strana i druga strana govori o okvirima događaja iz 1998. i 1999. godine. Mi smo odredili da su se prvi navodi o uništenju pojavili krajem maja 1998. godine i nastavili sve do leta 1999. godine, tako da smo mi sami odredili te vremenske parametre, a koji se odnose na sudbinu kulturnog nasleđa tokom oružanog sukoba.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: I sami ste procenili da vam vaše obrazovanje dopušta da se svim tim problemima bavite i da ih istražujete?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, smatram se dovoljno sposobnim i opremljenim, a to smatra i gospodin Heršer.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ja bih molio samo dve stvari da mi Sud dopusti. Ja neću da se bavim stvarima koje su van ovog izveštaja. Neću se baviti stvarima koje su van izveštaja, slučaja o stvarima i ocenama koje su u izveštaju. Ali, upravo zbog toga što je Tužilaštvo, strana 1661. iz zapisnika sa pretresa, tužilac je jednom svedoku postavio pitanje, postavio pitanje o džamiji koja je u VII veku srušena. Džamija je iz VII veka, da li je džamija iz VII veka srušena u jednom selu? To je tužno, zašto pitamo... Uzmite zapisnik 1661 strana, VII vek. Da li je u VII veku, ili da vam je uopšte poznato da je u VII veku bila džamija na tim područjima?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Mislim da se tu radi ili o problemu iz prevoda. XVII vek bi imao smisla, ali XVII vek u tom kontekstu, mislim da nema smisla.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: I ja mislim tako. Ali bih vas, obzirom na to da je gospodin Slobodan Milošević na tome insistirao, ja bih se na tome zaustavio. Da li ste, kada ste bili na terenu pogledali crkvu u Prizrenu, crkva Svete Bogorodice Ljeviške?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da li znate njenu sudbinu?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Kada smo bili tamo, bila je okružena bodljikavom žicom i okolo su bili postavljeni pripadnici KFOR-a. Posmatrali smo neka prozorska okna koja su bila razbijena, ali osim toga crkva je bila u dobrom stanju, koliko smo mi mogli da vidimo, jer nismo imali pristup tom objektu.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Pitao sam da li znate šta se desilo, obzirom da je to prva džamija koju su, na neki način, Albanci napravili na Kosovu od crkve. To je zapravo bila crkva, da li vam je to poznato?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da. Tokom svoje duge istorije, mnogo duže je bila džamija nego što je bila crkva. Sagrađena je u srednjem veku tokom srednjovekovnog srpskog carstva kao crkva. Posle otomanskog osvajanja, iako je bila glavna crkva u Prizrenu, pretvorena je u džamiju, a nakon balkanskih ratova kada je Srbija zauzela Kosovo, ponovo je pretvorena u crkvu.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Gospodine Ridlmajer, ja sam se stvarno juče, kada sam dobio ponovo ovaj vaš nalaz, bojao da ne napravim grešku. Pregledao sam apsolutno sve i naročito sam obratio pažnju na fotografije. I na tim fotografijama imate isključivo fotografije koje su vezane za oštećenja spomenika otomanskog vremena. Nema fotografije u ovom izveštaju koja se odnosi na ono šta se dogodilo sa drugim kulturnim spomenicima. Kako je to moguće da se dogodi?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Fotografije koje su ovde priložene su fotografije objekata koji se spominju u optužnici. Ovo nije uzorak kompletnog našeg izveštaja, ovo je samo uzorak koji se poklapa sa onim lokacijama koji se konkretno spominju u izmenjenoj optužnici.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ipak, gospodine Ridlmajer, vama su u Tužilaštvu rekli da se bavite samo problemima, samo spomenicima koji se tiču onoga šta je srušeno iz vremena otomanskog perioda, da li je tako?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: To nije tačno. Naš izveštaj, onako kako je podnet, završava se pre slika, a slike su dodate da bi pomogle sudu pred početak suđenja.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ali, vi ste otišli tamo...
SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: To su, zapravo, izvodi.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: U redu, razumem, ali ste kazali da ste vi otišli tamo u jesen 1999. godine, da biste utvrdili koji su sve kulturni spomenici hrišćanski, pravoslavni, katolički uništeni. Zašto niste uključili ovde, na primer... Evo ovde, na strani 19, molim vas, časni Sude, paragraf A2.4, izvori, ovde se kaže da ste vi kao izvor koristili i brošuru "Raspeto Kosovo" koja je bila na vebajtu manastira Dečani? Jeste vi ovo imali?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ne. Kada smo mi počeli, većina onoga šta je sadržano u "Raspetom Kosovu", je već bilo na internetu, na vebajtu, tako da smo mi sa ocem Savom razmenjivali fotografije i vebajst "Raspeto Kosovo" se pojavilo u proširenom izdanju godinu dana kasnije.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Samo da vas pitam, gde su snage KFOR-a bile stacionirane? Zašto niste uključili sve podatke o srušenim crkvama, zašto niste uvrstili neke fotografije u vaš nalaz? Zato što su to sve kulturni spomenici, a vi ste tamo otišli zbog zadatka koji ste trebali da obavite obzirom na sve kulturne spomenike.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Mi ih jesmo uključili u našu bazu podataka.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ: Ja ne pitam to. To nije moje pitanje.

SUDIJA MEJ: Izvolite, gospođo Romano.

TUŽILAC ROMANO: Časni Sude, kompletan izveštaj svedoka sa 500 fotografija koji sadrži kompletnu istragu, se nalazi u ma-

terijalu koji je obelodanjen prijateljima Suda pre mnogo vremena.

SUDIJA MEJ: Da. Gospodine Tapuškoviću, tu nema nikakve misterije. Svedok nam je rekao da su fotografije koje su priložene juče one koje se odnose na optužnicu. Nekada se u ovom Predmetu zaboravlja da se ovo suđenje odvija u skladu sa optužnicom i to su fotografije koje su izabrane, tu nema nikakve misterije.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Časni sudija i časni Sude, ja razumem to šta vi meni kažete i ja se sasvim slažem, samo je problem proistekao iz samog nalaza i ovoga šta je rekao svedok. On je otišao tamo da snimi kompletnu štetu, uništenje svih dobara na Kosovu i Metohiji. U ovoj knjizi on govori, pismeno, govori o tim stvarima, ali ne daje ove fotografije. No, ja se zadovoljavam odgovorom. Važno je da sam ja na to ukazao. Ali ovo me zanima. Posle se u izveštaju govori o tome da je uništeno oko 80 srpskih crkava, a vi kažete da ste imali u vidu podatak koji je sadržan u ovoj knjizi. Tu se govori o uništenju 107 crkava. Zašto niste prihvatili ovo šta se nalazi u tom dokumentu sa kojim ste raspolagali? Znači da je reč o 107 crkava. Vi ste u izveštaju napisali 80, oko 80.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Mi smo imali dva problema, dve granice. To je da se vremenski okvir završava sa oktobrom 1999. godine. Drugi problem je bio da nismo uključili dokumentaciju za koju nisu postojale fotografije. Ako pogledate "Raspeto Kosovo", određeni broj crkava se spominje po imenu, ali nema fotografija.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ali se tu govori o cifri od 107 crkava i daju podaci, mesto, KFOR, pod čijom je zaštitom, šta se dogodilo, kad se dogodilo?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Princip je bio da ne uključujemo u bazu podataka one objekte za koje nisu postojali fotografski dokazi. Ovo je jednostavno konzervativan način na koji smo prilazili dokumentaciji. Mi nismo verovali prostim navodima bez

nekakvog potkrepljenja ili drugog nezavisnog izvora ili fotografija, a bilo je poželjno i jedno i drugo.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Rekli ste da ste obišli 144 lokacije. Koliko je od tih 144 lokacije bilo vezano za kulturnu baštinu katoličkog i pravoslavnog naroda?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ne znam tačan broj, ali mislim da se radi oko 50 hrišćanskih lokaliteta.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Sada bih pošao od nekih ocena koje ste dali u svom izveštaju. U paragrafu 1\2, dakle, to je druga stranica, juče ste govorili o tome da su ponekad politički kriterijumi bili važni u momentima kada nešto određujemo kao kulturno dobro. Ali ste opet u ovom izveštaju napisali, ovde ste upotreбили drugo nešto. Naveli ste ideološke razloge. I da, opšte razloge, kada su u pitanju kulturni spomenici, da li se kriterijum ideoloških razloga kada su u pitanju kulturni spomenici može uopšte uzeti u obzir?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Prvo, u tom smislu smatram da su politički ideološki pojmovi jako povezani, jako srodni, u tom smislu. Drugo, ono šta jeste, a šta nije važan kulturni spomenik se u svim slučajevima procenjuje i zavisi od slučaja do slučaja. Takve, za takve procene imamo jedan niz kriterijuma, ali ono šta ja hoću da kažem je da se na osnovu statističkih podataka činilo sasvim jasno da su srpski spomenici bili zastupljeniji u zvaničnim spiskovima zaštićenih spomenika od nesrpskih spomenika na Kosovu. A to je imalo određene posledice po zaštitu tih spomenika, a to, u stvari, nije relevantno za našu studiju. Ono šta je relevantnije za našu studiju bi bilo to da smo se isključivo koncentrisali na dokumente koji su zvanično bili na spisku zaštićenih spomenika. Da smo to radili, u tom slučaju bi propustili veliki broj onih koji se ne nalaze na spisku, a koji jesu kulturno ili istorijski važni.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ja to razumem, ima tu logike, ali nema fusnote. Vi ste ukazali da se vaše objašnjenje u vezi

ideoloških razloga mora razumeti u kontekstu fusnote pod tačkom 3. A u fusnoti pod tačkom 3 stoji: "Do izbijanja sukoba 1998. godine, 1999. godine oko 210 srpskih pravoslavnih spomenika, crkve, manastiri, groblja u Kosovu dobilo je mesto na tom spisku, uključujući 40 crkava sagrađenih između 1930. i 1960. godine". I sada kažete, "nasuprot tome, od preko 600 džamija, na Kosovu, samo 15 upisano je kao istorijski spomenici, iako je više od polovine tih džamija," i sada navodite dalje, vaš stav je bio kako je moguće da je tako malo džamija datira iz otomanskog carstva. Sve je stavljeno pod zaštitu, a bilo ih 600. I tu ste sada potpuno zaboravili jedan drugi podatak, to je podatak da na teritoriji Kosova i Metohije postoji najmanje 1.300 srpskih manastira. Ima autora koji govore o 1.400, 1.600, ali zanemarimo to. Postoji najmanje 1.300 manastira. Imate obimnu literaturu i knjiga koliko god hoćete, knjiga Pjetrosakra (Pietrosacro), italijanskog autora, na italijanskom objavljena, da se ne vraćam na to...

SUDIJA MEJ: Molim vas, postavite pitanje.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ: Ovo sam sve morao da kažem zbog toga, ako je kriterijum koji je, kada su u pitanju ideološki razlozi bio primaran, taj broj džamija, zašto nije navedeno koliki je broj crkava? Zašto je taj drugačiji prilaz, zašto nije navedeno ili se nije utvrdilo koliko ima crkava?

SUDIJA MEJ: Dozvolite svedoku da odgovori. Dozvolite mu da odgovori, ovo pitanje postavljate već dva minuta.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Mislim da se pitanje odnosilo na broj crkava. Razlog zašto nismo mogli da dođemo do broja crkava je zbog toga što su statistički podaci koje navodi gospodin Tapušковиć, oni se odnose na bilo koju pravoslavnu zgradu ili objekat koji je ikada postojao na Kosovu, bez obzira da li se radi o arheološkim ostacima ili nečemu što se jednostavno spominje u nekakvim verskim pravoslavnim spisima. Naša studija je bila strogo

ograničena na zgrade koje još uvek postoje, a broj koji ja navodim je 210 srpskih pravoslavnih spomenika i to su zgrade koje još uvek stoje, a ne radi se o arheološkim lokalitetima.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Moram vam reći, postoji još uvek 1.300 crkava na teritoriji Kosova i Metohije. Taj podatak očigledno niste pribavili i sada u ovom momentu postoji preko 1.000 crkava, ne 210 koje su zaštićene, zaštićene po kriterijumima UNESCO-a, nego postoji 1.300 crkava, onih koji stvarno postoje. Vi, dakle, taj podatak nemate?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ja mislim da taj broj nije tačan, mislim da je broj nedirnutih zgrada mnogo manji.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Hvala lepo. Evo šta bih još pitao. To je u paragrafu 2.2, vašeg nalaza i vi ste rekli, napisali: "Izgleda da je cilj tih napada", misli se na ono šta se dogodilo građevinama iz otomanskog vremena, "izgleda da je cilj tih napada bio uništenje građevina i kulturnih i verskih spomenika vezanih za albansko stanovništvo Kosova". Da li je tako?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, tako tu stoji.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Zašto nije rečeno i napisano šta se dogodilo kulturnim spomenicima pravoslavnih crkava i to nakon rata, kada se rat završio, više nije bilo... Napisali ste to, samo za albanske građevine? Zašto to isto niste napisali i kada je u pitanju ono šta se dogodilo pravoslavnim kulturnim spomenicima?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Mislim da sam tako nešto rekao u pasusu 2.5, gde govorim o uništenjima pravoslavnih spomenika posle rata. Mislim da uopšte nije ni potrebno reći da se srpski pravoslavni spomenici vezuju za srpsko prisustvo na Kosovu.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Vi ste dali ocenu, zato vas i pitam, ja vas ne bih pitao, da je to urađeno zbog toga što su to albanske građevine? Da je cilj toga bio upravo to, ali niste za uništenje spomenika kulture pravoslavne vere, niste nigde rekli to

što kažete da je to urađeno sa istim ciljem. Dakle, niste imali isti prilaz prema problemu?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Koje je vaše pitanje?

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Moje pitanje je veoma jasno. Vi ste dali jednu ocenu koja se tiče spomenika vezanim za albansko stanovništvo i rekli ste, izgleda, da je cilj tih napada bilo uništenje građevina i upravo u tom cilju. To niste napisali onda kada ste utvrdili šta se dogodilo sa pravoslavnim građanima kao i katoličkim?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Rekao sam onoliko koliko mislim da treba.

SUDIJA MEJ: Ja smatram da je ovo pitanje koje mi treba da razmotrimo.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ: Ja vam samo na to ukazujem, upravo zbog toga to i radim. Isti je slučaj je sa još jednom stvari. Na strani 9...

SUDIJA MEJ: Gospodine Tapušковиću, da li imate još mnogo pitanja za ovog svedoka, sada je 11.00?

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ: Samo 10 ili 15 minuta. Vrlo brzo ću završiti posle pauze.

SUDIJA MEJ: U redu, posle pauze, sada prekidamo raspravu na pola sata.

(pauza)

SUDIJA MEJ: Izvolite, gospodine Tapušковиću

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Časne sudije, zaista ću se potruditi da maksimalno skratim ovih nekoliko pitanja koje imam. Izvršio sam određenu selekciju i ne bih se vraćao na ono

šta mislim da sam završio. Ali evo opet samo u vezi onoga šta je sadržano u izveštaju gospodina Ridlmajera, a tiče se paragrafa 2.4. U tom delu ovog izveštaja stoji jedna njegova ocena: "Vojska Jugoslavije je na početku vazdušnih napada NATO-a koristila kao vojne objekte... ". Dakle ocena, što predstavlja kršenje zakona o ratu, slično zloupotrebi simbola Crvenog krsta. To je, dakle, to je ocena koju gospodin Ridlmajer daje. Da li je tako nešto mogao da konstatuje samo na osnovu pregleda objekta ili je ipak to nešto što je on doznao, saznao u kontaktima na terenu pa to onda uneo u izveštaj? Da li biste mogli da mi odgovorite na to pitanje?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Svakako. U oba slučaja, u slučaju katoličke crkve Svetog Antonija u Prištini i katoličke crkve, da, izvinjavam se, katoličke crkve Svetog Antonija u Đakovici (Gjakove), podatke smo dobili od lokalnog sveštenika i to je i uvedeno u beleške za te spomenike. U slučaju crkve u Đakovici jedini tragovi okupacije su to da je crkvena kuća, u stvari, bila ponovo okrečena i sveštenik nam je rekao da je to moralo da se uradi zbog vandalizma. Nismo ništa videli od štete koja je napravljena za vreme rata. Mi smo jednostavno preneli izjave ta dva sveštenika, a obojica su od kojih su tu živeli za vreme rata. Njihove izjave, kao takve, smo identifikovali kao izvore za naše informacije.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Smatrali ste da jednu vašu takvu ocenu treba da unesete u ovaj nalaz i ja mogu da se složim sa time. A kada ste bili kod sveštenika Srpske pravoslavne crkve, da li ste njih pitali, možda, o tome da neki od onih objekata tokom vremena nije možda nekada korišćen i u iste ove svrhe u kojima ste ovde govorili? Da li ste i to tražili od nekoga da vam bude objašnjeno i da li je neko nešto kazao?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Nisam sasvim siguran koje je vaše pitanje. Rekli ste da li smo pitali predstavnike Srpske pravoslavne crkve o otomanskim spomenicima, a sada pretpostavljam mislite na islamske spomenike. Odgovor je ne. Mi smo njih pitali o srpskim spomenicima.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ovde ste dali ocenu posle razgovora o tome da je taj objekat Vojska Jugoslavije koristila kao vojni objekat. Da li ste vi sa bilo kim drugim razgovarali, kad su u pitanju oštećenja pravoslavnih spomenika i crkava, a pre svega džamija. Oprostite, ja sam pogrešio, kad su u pitanju džamije, da li su džamije korišćene u ratne svrhe ili drugi objekti, pre svega kule?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Kule su stambene zgrade i to predstavlja rezidencijalnu arhitekturu. Ne radi se o džamijama i mi nismo imali nikakve podatke o vojnoj upotrebi džamija.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ja pitam da li ste na terenu, kao što ste ovde razgovarali sa katoličkim sveštenikom, da li ste na terenu razgovarali sa nekim srpskim predstavnikom koji je mogao da vam da neki podatak u ovom smislu, kako vas ja pitam? Ako ste već dali jednu ovakvu ocenu, zašto se nisu protivili da su to jedini slučajevi? Možete da dođete do ovakvih podataka? Da li ste dali ocene u odnosu na to?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ovde smo verno prenosili izveštaje očevidaca znači tih parohijskih sveštenika u vezi sa njihovim sopstvenim crkvama. To su bile njihove crkve, mi nismo tražili niti smo se mnogo oslanjali na opšte izjave bilo kakve vrste. Naš glavni cilj je da sami donesemo svoje zaključke, da sami posmatramo, a onda, ako bi se pojavili očevici sa konkretnim podacima koji se odnose na te lokacije, onda bi od njih uzeli opšte izjave. Što se tiče Srpske pravoslavne crkve, mi smo imali detaljne kontakte sa ocem Savom Janjićem i ocem Petrom Ulemekom iz raško-prizrenske eparhije i hteli smo da se sastanemo sa njima u oktobru 1999. godine. Međutim, oni su tada bili u inostranstvu zbog neke konferencije.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ja vas samo pitam ovo, da li ste razgovarali da li su neki objekti korišćeni kao ratni objekti, kao vojni objekti? Zašto, kad ste razgovarali sa srpskim predstavnicima, niste se takođe interesovali da li su neki objekti korišćeni za vojne svrhe kao, na primer, što su kule? Ako ste znali

za akademika Marka Krasnićija i da su kule uglavnom bile upotrebljavane, osim u rezidencijalne i u ratne svrhe, a tamo piše da su one bile korišćene i za slučajevne odbrane u slučajevima krvne osвете i borbe protiv neprijatelja, da li ste se bar tu interesovali da li su korišćene u ratne svrhe?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Prikupljanjem takvih podataka i postavljanje takvih pitanja nije bio naš glavni cilj. Mi smo bili tamo da snimimo stanje zgrada. Ako bi nam prišli očevici, jedino pitanje koje smo mi njima postavili bilo je: "Da li ste vi videli šta se desilo sa ovom zgradom? i "možete li ukratko da nam kažete ono šta znate o tome?". To je bila naša kompletna istraga što se tiče očevidaca i njihovih izjava.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ja samo pitam ovo, zbog čega ste videli jednu ocenu koja se nije ticala onoga šta ste vi tamo radili, čime ste se vi bavili, ocenu koja je išla van onog kruga stvari zbog koje ste se vi interesovali? Ja samo to pitam, ništa drugo ne pitam. I ja se zahvaljujem na vašem objašnjenju, jer niste isti aršin primenili i na druge stvari. Gospodin Slobodan Milošević i ja moramo na to da se vratimo, to je bio razlog interesovanja i govorio je ovde, pitao je niz pitanja, ja se neću vraćati na ta pitanja, jer to nije sporno, da nijedan od važnih pravoslavnih spomenika nije pogođen direktno NATO bombom. Međutim, mnogo je interesantnije jedno drugo pitanje. Da li vi uopšte možete da date neku ocenu u tom pogledu, obzirom na značaj istorijskih spomenika i naročito fresko-slikarstvo i vazdušni udari; da li je predmet vašeg interesovanja bio da obratite pažnju na to ima li kakvih oštećenja? Vi znate šta je freska, kako je ona krhka, koliko vekova je opstala i da može da strada i u slučajevima velikih vazdušnih pritisaka? Da li ste na to obratili pažnju?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da i, kao što sam rekao tokom mog svedočenja, imajući u vidu da jedino što smo mi mogli da uradimo je da napravimo vizuelnu inspekciju, oslanjali smo se na izjave likovnih konzervatora, na tim stručnjaka i eksperata. Jedna od njih je gospođa Todi Sizar (Tody Cesar), ona je nezavisni konsultant UNMIK-a za jedan određeni broj pravoslavnih, islamskih lokali-

teta koji su imali freske. Drugi stručnjaci su, u stvari, bili pripadnici jednog italijanskog tima koji su obišli lokacije u Peći i Dečanima. Njihovi zaključci su da nije bilo tragova štete za vreme rata, ali jesu videli štetu zbog vlage. Slikali su zidove i videli da su zidovi bili mokri i to je nešto što može vrlo lako da se spreči jednom intervencijom, a ako se to ne učini, onda će doći do štete na freskama. Da li potresi mogu da oštete zgradu? Nesumnjivo je da mogu. Ali takva vrsta analize zahteva oruđe i ekspertizu koju mi nismo imali na raspolaganju, tako da smo se mi zbog toga oslanjali na izjave svedoka stručnjaka.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ne bih hteo da zamaram časne sudije, niti bilo koga ovde. Ali samo jednu stvar. Kad ste bili u Gračanici, jer Gračanica je odmah pored Prištine i veoma je značajan spomenik za sve na svetu i za Srbe, naravno, naročito, iako je to kulturna baština celog čovečanstva, da li ste se tamo interesovali za to šta se dogodilo u Gračanici? Da li smo pokazivali iz Zavoda za zaštitu kulturnih spomenika, na primer, ovu fotografiju? Ako bismo mogli to da pokažemo...

SUDIJA MEJ: Da, izvolite.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: To je manastir Gračanica, Sveti Jovan Preteča. Postoje napukline, ali te napukline se sada prostiru duboko u temelj crkve?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Pretpostavljam da je ovo knjiga koja je objavljena na proleće 1999. godine od strane Zavoda za zaštitu spomenika Srbije. Videli smo tu knjigui pogledali smo zidove. Na zidovima jeste bilo pukotina. Mnoge pukotine su bile popravljene šesdesetih i sedamdesetih godina, koristeći malter od cementa koji se sada smatra neprikladnim materijalom za ovu svrhu. Da li su te pukotine veće ili manje nego što su bile ranije, mi nismo imali ni stručnost ni dokumentaciju da tako nešto procenimo. Ja sam tamo bio u oktobru 1999. godine, samo na kratko. Moj kolega, gospodin Heršer, je nekoliko puta bio u Gračanici. Pored toga, naša koleginica, gospođa Sizar, je takođe napravila pro-

cenu i nije izgledalo kao da je ta zgrada ugrožena niti da je došlo do bilo kakvih oštećenja za vreme rata. Ali, isto tako, sveštenici nisu spomenuli bilo kakvu štetu od rata. Problem u Gračanici ponovo je bila velika vlaga koja se dizala iz podvodnih voda.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ja sam zadovoljan što ste videli i čuli za tu knjigu. Mislim da je ona prevedena i na engleski. U njoj doslovce piše da te pukotine su oštetile veoma teško same temelje crkve. Da li ste to pročitali?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da i kao što sam rekao, to je jedna procena. Stručnjaci koje smo mi konsultovali su rekli nešto drugo i mi smo očekivali da nam lokalni monasi nešto kažu o šteti, ako je bilo ikakve štete prouzrokovane za vreme rata.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Oni u tom momentu nisu mogli biti upoznati, ali, hvala vam. Ja sam zadovoljan vašim odgovorom. Zadnje pitanje, vi ste juče kazali kako ste svedočili pred OEBS-om(OSCE Organization for Security and Cooperation in Europe), kada je to bilo i zbog čega ste vi svedočili pred OEBS-om, kad je to bilo?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: To je bilo u aprilu 1995. godine. To nije bio OEBS, nego Kongresni komitet o bezbednosti i saradnji u Evropi (Congressional Committee on Security and Cooperation in Europe) i to se odnosilo na Bosnu, a ne na Kosovo.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ: To onda nema veze sa ovim šta sam vas pitao. Hvala.

SUDIJA MEJ: Izvolite.

DODATNO ISPITIVANJE: TUŽILAC ROMANO

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Imam samo dva pitanja. Gospodine Ridlmajer, posle unakrsnog ispitivanja je pred vas stavljeno nekoliko tvrdnji o oštećenjima i razaranjima određenih religioznih

objekata. U to vreme vi niste imali pred sobom svoje izveštaje. Uz dozvolu Suda, ja vas molim da, uz upotrebu određenog materijala ili fotografija, dopunite odgovore koje ste dali juče i sada.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Kako mogu ovo da isključim, odnosno uključim?

TUŽILAC ROMANO: Može li gospodin Ridlmajer da dobije neku pomoć? Možda poslužitelj može nekako da pomogne svedoku, pošto je poslužitelj upoznat sa kompjuterom i bazom podataka.

SVEDOK RIDLMAJER: Ovo je baza podataka, a format je nešto što bi trebalo svi da poznaju, počev od jednostavnog uzorka koji smo mi već priložili. Koje mesto vas sada interesuje?

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Ja ću se baviti onim šta je izneo optuženi i šta je ispred vas. Na primer, tvrdnja koju je izneo optuženi, da je Pečka patrijaršija bila pogođena i oštećena u NATO napadima. Vi ste odgovorili da ste posetili taj lokalitet, ali niste ustanovili nikakvu štetu osim one koja je izazvana vlagom. Da li smatrate da nešto treba da dodate u vezi sa tim?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ja mogu da vam pokažem lokalitet i ono što smo mi zabeležili u našoj bazi podataka. Dakle, ovde je dat izveštaj da nikakvi spoljni znaci oštećenja nisu primećeni u oktobru 1999. godine, a da KFOR nije dozvolio ulazak u unutrašnjost objekta. Gospodin Heršer je kasnije posetio ovo mesto, kao i konzervator Todi Sizer, koja je kasnije posetila taj lokalitet, takođe i ona je potvrdila da je došlo do oštećenja izazvanog vlagom koja je usledila od podzemnih voda. I to je, takođe je pogledala posleratnu restauraciju i rekla da nisu korišćeni adekvatni materijali, ali nije videla znake nikakve ratne štete. Takođe je pomenula da je vodio srpski vodič i da nije pomenuo nikakvo ratno oštećenje. Ova fotografija je od dobijena od KFOR-a i pokazuje italijanskog vojnika ispred ovog manastira.

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Hvala, gospodine Ridlmajer. Drugo pitanje bi bilo manastir Gračanica koji ste pomenuli.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Problem je što KFOR iz raznih razloga nije dozvoljavao snimanje ovih zgrada, tako da smo morali da se oslanjamo na spoljne izvore. Kada je reč o manastiru Gračanica, od srpske pravoslavne eparhije smo dobili podatke i fotografije napravljene posle rata. Takođe nisam video nikakva oštećenja tokom naše posete u oktobru 1999. godine. Heršer je kasnije posećio Gračanicu i došao je do istih zapažanja do kojih je došao i u Peći.

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Gospodine Ridlmajer, optuženi je tvrdio da je područje oko manastira Gračanica NATO bombardovao nekoliko puta i da su projektili oštetili taj lokalitet. Da li ste vi to takođe ustanovili?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, izvan Gračanice, u okolini manastira Gračanica se nalazila velika baza jugoslovenske vojske, tako da moguće je da je ona pogođena tokom rata. Ne isključujem mogućnost da su se od toga i zgrade tresle.

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Tokom vaše posete, da li ste videli znake oštećenja?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Mi nismo videli nikakve znake oštećenja, ali, naravno da nije bilo moguće da se naprave procene, podići skele i uraditi tehnička ispitivanja.

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Hvala. Drugi lokalitet koji ste istraživali je kompleks Gazimestan (Gazimestan), severno od Prištine, za koji optuženi takođe tvrdi da su ga NATO avioni direktno gađali, upravo taj memorijalni kompleks?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Sačekajte. Da, to je spomenik Gazimestan po kojem je i nazvan taj lokalitet, jer se nalazi na vrhu brda preko puta memorijala podignutog u spomen bitke. Samo trenutak. To je spomenik kosovskim junacima. To je dakle, spomenik u čast Kosovske bitke, izgrađen 1953. godine i obnovljen 1989. godine. Ovo je fotografija jedine štete koju smo mi primetili. Malo je tamno na ovom ekranu. Ovde je odsečen jedan stub, betonski stub koji je podignut oko spomenika. Na njemu su bili reflektori i

takođe su bili isprepletani gvozdeni elementi sa srpskim obeležjima koje je neko skinuo. Takođe nam je rečeno da je unutar spomenika ovde, ovo je slika spomenika koju sam ja napravio, vidi se da je sam spomenik nedirnut, ali iza spomenika su vrata koja vode u unutrašnje stepenište i rečeno nam je da su eksplozije oštetile to stepenište, ali nama nije bilo dozvoljeno da uđemo unutra. Vrata su bila nedirnuti. Navodno je stepenište oštećeno, ali sa spoljašnje strane se nije videlo nikakvo oštećenje osim skinutih gvozdениh ornamenata.

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Dakle, vi ste posetili taj lokalitet i sve je bilo neoštećeno?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da, to je bilo u oktobru 1999. godine.

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Dakle, u oktobru 1999. godine. Hvala. Još jedan lokalitet, gospodine Ridlmajer, katolička crkva Svetog Antonija u Đakovici, takođe se tvrdi da je pogođena u NATO vazдушnim napadima?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ovde je ta crkva. Ona je izgrađena 1884. godine, na kraju otomanskog perioda. Po našoj proceni oštećenje je ograničeno na prozore koji su polomljeni od udara. Tu nedaleko, nekoliko stotina metara dalje je bila baza jugoslovenske vojske, nekoliko stotina metara izvan crkve i to u suprotnom pravcu.

SUDIJA KVON: Izvinjavam se, da li možemo na monitorima da vidimo ovo šta gleda svedok? Hvala lepo.

SVEDOK RIDLMAJER: Rečeno nam je da su prozori polomljeni. To nam je rekao sveštenik i to je lako potvrditi, jer su tu bili novi prozori i okvir prozora. I ako pogledate ispod, mi imamo izjavu parohijskog sveštenika, oca Ambroza Ukaja (Ambroz Ukaj) i mi smo tu izjavu uzeli tokom naše posete, gde on kaže: "24. marta, pola sata pre NATO napada, trupe jugoslovenske vojske su izbacile sveštenike i monahinje iz parohijskog doma i crkve i ušle tamo i tu su ostali dva

i po meseca". A sveštenik je ostao u Đakovici tokom celog rata. On se vratio u manastir posle rata i zatekao opljačkan parohijski dom. Kompjuteri i ostala oprema su odneti i bilo je tragova vandalizma. Oni su pokušavali da to poprave i bili time zauzeti kad smo mi bili tamo u oktobru.

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Sledeći lokalitet bi bila stara pijaca u Peći za koju optuženi takođe tvrdi da je NATO pogodio nekoliko puta, i takođe se tvrdi da je potpuno uništena?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Ovde imamo staru pijacu u Peći. Tu smo mogli da nabavimo slike i pre i posle. Vidmo da su duž cele ulice na toj pijaci radnje uništene paljenjem. Videli smo tragove buldožera i kamiona, očigledno da su te radnje bile rušene buldožerima. Iza ovih spaljenih i uništenih zgrada su bile neoštećene zgrade i to je tako nekoliko blokova. Ispred, dalje, vidite dalja razaranja iste vrste, vidite sa jedne strane ulice su neoštećene zgrade, a sa druge strane su spaljene i srušene. Imamo još fotografija koje pokazuju druge neoštećene zgrade.

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Gospodine Ridlmajer, po vašoj proceni, uzrok oštećenja je bio šta?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Vatra.

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Da li je bilo drugih lokacija kojih se sećate pa vam je potrebna vaša baza podataka da dopunite svoj odgovor?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Mogu da pomenem još jedan za koji me pitao gospodin Milošević, a to je crkva u Dolcu. Dolac se nalazi na vrhu, ako se pogleda na dolinu Kline, baš između glavnih autoputeva, prolazi se jednim dugačkim prljavim putem i mora se voditi računa o minama. Vidite prvu fotografiju, na vrhu je fotografija koju je napravio gospodin Heršer. Da biste se orijentisali, vidite ovu belu zgradu levo od crkve i drvo. To se drvo vidi i gore, a ove sve ruševine, to je crkva. Prema podacima Srpske pravoslavne crkve, to je uništeno mesec dana nakon zavr-

šetka rata. Mi smo otišli tamo i našli smo fragmente obojenog kamenja i takođe delove krova. To je bilo uništeno. Tu je fotografija koju smo dali eparhiji, srpskoj pravoslavnoj eparhiji i oni tu fotografiju koriste na svom vebsajtu. Ispod je još jedna od predratnih fotografija iz zvanične publikacije iz šesdesetih godina.

TUŽILAC ROMANO: U redu. Hvala vam.

SUDIJA MEJ: Gospođo Romano, pošto su ove lokacije dovedene u pitanje, meni bi koristilo kada biste štampali ove izveštaje, ako bi svedok mogao da pomogne Tužilaštvu nakon što završi svoje svedočenje. Mi bismo onda imali dodatni izveštaj, sličan onim izveštajima koje već imamo i koji su već dostavljeni. Predlažem da se u dodatnom izveštaju pokriju oni lokaliteti koji su pomenuti u unakrsnom ispitivanju i to bi bio dokazni predmet 88. Molim da se uvede što pre.

TUŽILAC ROMANO: Ja tu imam takođe i CD koji je gospodin Najs spomenuo juče i na kom se nalazi ceo izveštaj sa svih lokaliteta.

SUDIJA MEJ: Da li vi tražite da i to uvedemo kao dokazni predmet?

TUŽILAC ROMANO: Da, to bi pomoglo Pretresnom veću i olakšalo bi pretraživanje.

SUDIJA MEJ: Mi ćemo da uvedemo CD i to može da bude sledeći dokazni predmet. Predlažem da ovaj izveštaj koji mi tražimo u svakom slučaju bude 88A, a ovaj neka bude sledeći, šta god da je to.

sekretar: CD će da bude dokazni predmet broj 93.

SUDIJA MEJ: Hvala.

TUŽILAC ROMANO: Nema nikakvih problema. Mi ćemo pored ovog CD da obezbedimo dodatni izveštaj o lokalitetima koji su pomenuti u unakrsnom ispitivanju.

SUDIJA KVON: Da li je potreban neki poseban program za korišćenje ovog CD?

SVEDOK RIDLMAJER: Da, "FileMaker", to je baza za pravljenje podataka i mislim da Tribunal ima kopiju tog softvera, a tu su i instrukcije kako može da se koristi ovaj CD, kako bi se došlo do izveštaja.

SUDIJA KVON: Hvala.

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Mi ćemo to da obezbedimo tako da se omogući instaliranje CD-a. Gospodine Ridlmajer, vi ste pomenuli da ovo ne uključuje one lokalitete u izveštaju za koje niste imali nikakvih fotografija, niti podataka.

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Da li to uključuje samo srpske lokalitete?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: To uključuje sve lokalitete.

TUŽILAC ROMANO – PITANJE: Dakle, sve lokalitete i srpske i nesrpske lokalitete?

SVEDOK RIDLMAJER – ODGOVOR: Tačno tako.

TUŽILAC ROMANO: Ja nemam više pitanja, časni Sude. Htela sam da samo ovo pitam, misleći da nije dovoljno razjašnjeno.

SVEDOK RIDLMAJER: Hteo bih samo da dodam da u bazi podataka iz tehničkih razloga postoje lokaliteti za koju smo videli foto-dokumentaciju, ali nismo mogli da ih uključimo. Mi smo videli foto-dokumentaciju i to se uglavnom odnosi na IMG bazu podataka, ali ti su podaci zaštićeni i mi nismo mogli da uključimo te

fotografije, nismo mogli da ih prebacimo iz jedne baze podataka u drugu.

TUŽILAC ROMANO: Hvala vam. Postoji još jedno pitanje, a ono se odnosi na dokazne predmete, odnosno na fotografije i karte koje je gospodin Milošević pokazao svedoku juče i kojima se svedok juče bavio. Ne znam da li želite da pokrenete to pitanje?

SUDIJA MEJ: Ja ne znam gde su oni. Oni su možda vraćeni optuženom. U tom slučaju mogu da ostanu kod optuženog, to je jednostavnije. Gospodine Ridlmajer, hvala što ste došli da svedočite. Ovim je završeno vaše svedočenje i možete da idete. Možda bi bilo zgodno da sada napravimo pauzu od deset minuta pre nego što počnemo da se bavimo proceduralnim pitanjima. Počecemo sa podneskom Tužilaštva u vezi sa dužinom suđenja, a onda ćemo da pređemo i na ostala pitanja. Deset minuta, dakle do 12.15.

(pauza)

SUDIJA MEJ: Gospodine Najš, bilo bi zgodno da se, kao što sam rekao, prvo pozabavimo izvođenjem dokaza Tužilaštva, odnosno procenama Tužilaštva u vezi s tim, a onda ćemo da se bavimo time kakve su mogućnosti stavljena dokaza na raspolaganje Odbrani, uključujući predloge Sekretarijata (Registry) i na kraju ćemo da se bavimo dokazima koji se uvode putem fascikli. Dakle, imate reč.

TUŽILAC NAJS: Časni Sude, mi smo dali poziciju u vezi sa vođenjem ovog suđenja pod naslovom "Pozicija u vezi sa vođenjem suđenja". Ispred Pretresnog veća mi smo samo identifikovali sadašnje stavove i probleme sa kojima se suočavamo. Pretresno veće je na početku nedelje i na početku sednice reklo da bi htelo da čuje naše procene i mi smo u razumnom roku obavili značajan posao da bismo pokušali da napravimo jednu realnu procenu gde se nalazimo. Zbog toga što sutrašnji dan moramo da koristimo za saslušavanje svedoka, a danas, dakle, raspravljamo o proceduralnim pitanjima, to se, dakle, pomerilo prema napred; proračun

broja svedoka je napravljen, samo malo aproksimativno i na to ću da se vratim za trenutak. No, ukratko rečeno, ono šta smo mi izneli u našem dokumentu je sledeće. Stav Tužilaštva je da u svetlu sadašnjih promenjenih okolnosti, to jest činjenice da optuženi u potpunosti učestvuje u suđenju, da unakrsno ispituje i to veoma opsežno, isto tako u svetlu odluka koje su do sada donešene po pravilu 92bis, dakle stav Tužilaštva je da je potrebno imati na umu dve stvari. Prvo, svi raniji planovi da se ovde izvodi najograničeniji mogući materijal, što bi bilo moguće da optuženi nije odlučio da igra onu ulogu koju sada igra, više nisu mogući. I drugo, nadovezujući se na stav koji je Pretresno veće zauzelo u vezi sa pravilom 92bis, možda će moći da se uradi nešto drugo šta će da nam omogućiti da uštedimo vreme. Pre nego što pređemo na tekuću situaciju i na to kako bi stvari mogle da se razreše, dozvolite mi da kažem da je jedan od najvećih problema sa kojima smo suočeni u predmetima ove vrste, to kad, na primer, ako imate neku lokaciju, neko selo, neku opštinu gde su se odigrali događaji koje treba dokazati i za koje bi bilo potrebno izvesti, recimo, deset svedoka da se stekne kompletna slika, pitanje je da li je zadovoljavajuće, da li uopšte može da bude zadovoljavajuće da se za takvu stvar pozove samo jedan svedok, da on bude potpuno i unakrsno ispitan, a da se drugih devet ne sasluša jednostavno zato jer vremenski raspored suđenja ne omogućava da se pozove još devet svedoka? I zato smo mi u našem dokumentu skrenuli pažnju Pretresnog veća na mogućnost da se preduzmu izvesni proceduralni koraci koji bi omogućili Pretresnom veću da se u potpunosti upozna sa svim materijalima sa kojima bi ono želelo da bude upoznato, a da se istovremeno uštedi ogromna količina vremena uporedo sa vremenom koje bi bilo potrebno da se svaki pojedinačni svedok dovede i ispituje. Dakle, ukratko rečeno, to je stav koji smo mi zauzeli u našem dokumentu. Isto tako, mi dalje predlažemo dva načina na koji ovaj problem može da se ublaži. Prvo, korišćenjem takozvanih sveobuhvatnih svedoka koji iznose sveobuhvatni sažetak događaja, kojima smo se već koristili u drugim predmetima, kao u ranoj fazi kada je Pretresno veće na početku ovog Predmeta odbacilo svedočenje Kevina Kertisa (Kevin Curtis), u vezi sa lokalitetom na kom su

se dogodila ubistva, na šta ćemo još morati da se vratimo...

SUDIJA MEJ: Drugi predmeti koje ste imali na umu su *Krstić i Kvočka*, zar ne?

TUŽILAC NAJS: Da, to su bili predmeti u kojima je došao takav sveobuhvatni svedok i dao kompletni pregled dokaza, a onda bi se pozivali pojedinačni svedoci. Dakle, ta tehnika...

SUDIJA MEJ: Koga su tamo izveli da svedoči, istražitelja?

TUŽILAC NAJS: Da.

SUDIJA MEJ: I on je sumirao dokaze Tužilaštva?

TUŽILAC NAJS: Da. I njegov izveštaj je... Da li ja moram ovo svaki put da isključim?

SUDIJA MEJ: Pa, ja to svaki put isključujem.

TUŽILAC NAJS: Ja neću da se žalim na to. Dakle, mi smo u našem dokumentu rekli šta bi moglo da bude poželjno, međutim, budući da ovde ima više ljudi kojih se to tiče, daću vam neke konkretne primere. Prvo, ukoliko su vremenska ograničenja ovog suđenja takva da jednostavno neće da bude moguće u potpunosti izvesti dokaze za svaki lokalitet koji bismo mi želeli da izvedemo, onda ako uzmete samo jednog ili dva svedoka, onda Pretresno veće neće da bude svesno drugih iskaza koji takođe stoje na raspolaganju. Ukoliko se da sažetak tog materijala, sveobuhvatni sažetak, takav će sažetak da ima tri potencijalne vrednosti za Pretresno veće. Prvo, taj materijal može da ima neku težinu sam po sebi. Vi znate da postoji toliko izjava od toliko svedoka, dakle, budući da će biti velika količina materijala koja se inače priprema za svedočenje, a koja može da ima izvesnu težinu, nema razloga da se kaže da to nije tako. Drugo, nešto možda još vrednije. Takav sažetak može da pruži način da se proverí konačan

sud o tom lokalitetu, znači, ukoliko se Pretresno veće uveri da nema nečega što protivreči onome što se čulo. Dakle, Pretresno veće ima pregled nad kompletnim materijalom, iako će da čuje svedoka kao primer u vezi samo nekih detalja. I treće, Pretresno veće može od Tužilaštva onda da zatraži da izvede više dokaza o nekoj konkretnoj temi ili može čak samo da pozove svedoke. Dozvolite mi da vam dam jedan primer na koji način bi ovakav pristup u ovom suđenju mogao da donese korist u suđenju do sada, korist, takođe i za optuženog. Na samom početku suđenja imali smo nekoliko svedoka čiji iskazi su, da se tako izrazim, pomalo zaobilazili pitanja koja se vežu za OVK-a (UCK, Ushtria Clirimtare e Kosoves). Možda ste videli da su u svojim izjavama rekli više o OVK nego što su rekli u svom iskazu ovde u sudnici. To se, evo, dogodilo nama ovde u sudnici. Prema tome, sada možete lako da zamislite da bi bilo od pomoći Pretresnom veću, ako bi ono znalo da to što ti svedoci govore o OVK u svojim izjavama, odgovara onome šta drugi svedoci govore o OVK u tim svojim drugim izjavama. Zato bi bilo izuzetno poželjno kada bi Pretresno veće imalo jedan takav korpus materijala pred sobom. Prema tome, uz dužno poštovanje, mi tvrdimo da je sveobuhvatni svedok onaj svedok koji može Pretresno veće da upozna sa korpusom materijala i to na način koji će Pretresnom veću da bude od pomoći. Pretresno veće može tom materijalu da da vrednost samo po sebi, što je bio slučaj, čini mi se, u *Predmetu Krstić*. Međutim, stvarna vrednost ovakvog pristupa je da Pretresno veće može da donese odluku o tome da li je i kakve korake potrebno preduzeti. Isto tako, postoji još jedan konkretan način zbog kog sumiranje dokaza i dovođenje bitnih svedoka može da bude od posebne koristi ovde. Već sam govorio o tome, dakle, da postoje problemi da bismo o nekom paradigmatičnom problemu mogli da pozovemo 10 svedoka, a možemo da pozovemo samo jednog ili dvojicu. Isti problem se pojavljuje i ako pogledate 47 opština za koje se tereti u vezi sa Bosnom. Može da se dogodi da će na jedan ili na drugi način Pretresno veće da sasluša detaljne iskaze svedoka o jednom manjem broju bosanskih opština, ali još ću se na to kasnije kratko osvrnuti. Ako, na primer, Tužilaštvo nastoji da

detaljno izvede dokaze za samo 25 opština, a ostavi po strani 22, uvek može da se iznese prigovor da smo mi odabrali naše dokaze, da smo odlučili sa pozovemo samo one dokaze koji su najbolji, a koji mogu da budu u protivrečnosti sa dokazima o drugim lokalitetima. Prema tome, u takvim okolnostima, sveobuhvatni iskazi koji sadrže dokaze o drugim opštinama, mogu da posluže u ove tri svrhe koje sam već identifikovao. Prvo, takav iskaz može sam po sebi da ima neku vrednost, imajući u vidu potrebu da se dokaže rasprostranjeno sistematsko ponašanje. Drugo, takav sažetak dokaza može da pobije tvrdnju da je napravljena selekcija materijala na način koji nije reprezentativan ili je nepravičan i to može da služi u veoma značajnu svrhu.

SUDIJA MEJ: Odgovor na tu potencijalnu kritiku je da Tužilaštvo ima obavezu po Pravilu 68 da obelodani oslobađajući materijal. Rečeno je da je Tužilaštvo biralo najbolje dokaze koji njima odgovaraju. Odgovor na to je da je posao Tužilaštva da odabere najbolje dokaze. U svakom slučaju, interesi Odbrane zaštićeni su obavezom Tužilaštva da obelodani oslobađajuće materijale. Prema tome, ja mislim da to nije problem, problem selekcije.

TUŽILAC NAJS: Obaveza iz Pravila 68 o kojoj sam nameravao da govorim nešto kasnije je zaista važan faktor koji donosi izvesnu sigurnost i Pretresnom veću i nama, u našim odvojenim kapacitetima. Međutim, kad je reč o nečem tako širokom i opsežnom po obimu kao u ovom Predmetu, možda je ipak pomalo teško zaključiti šta je oslobađajuće po Pravilu 68. Recimo konkretni, specifični događaji, ali kad je reč o kompletnom načinu ponašanja, to onda nije više tako lako. I, prema tome, iako mi iz Tužilaštva radimo dve stvari, prvo, mi pokušavamo da od nekih 1.300 izjava svedoka koliko mislim da ih ima za Kosovo i koje nam stoje na raspolaganju, odaberemo ono što je poštena i pravična reprezentacija događaja na nekom konkretnom lokalitetu. I drugo, mi po Pravilu 68 predajemo izjave koje su oslobađajuće. Uz svu ovu količinu materijala i uz veliki opseg pitanja kojima se bavimo, uvek postoji jedno područje za koje ne možemo da budemo sigurni i ne možemo da donese-

mo sigurnu odluku. I ako uzmemo jednog svedoka po lokalitetu, ne znamo da li ćemo zaista da dobijemo nešto što na pravi način predstavlja situaciju. Mi činimo ono šta najbolje možemo ili mislimo da činimo to na najbolji način, ali dozvolite mi da kažem ovo. Mi smo po Pravilu 68 indentifikovali, od 1.300 izjava smo odvojili izjave koje će da budu prezentirane. Mislim da ima 105 izjava koje će vrlo skoro da budu predate ili se već predaju. Mi imamo dosta problema u vezi sa obelodanjivanjem tog materijala ovde u Tužilaštvu. Dozvolite mi da još nešto kažem o sveobuhvatnim svedocima, odnosno o onim svedocima koji iznose sažetak dokaza.

SUDIJA MEJ: Imamo problem sa albanskim prevodom. Izgleda da neke stvari treba popraviti ovde u sudnici, ali mislim da možemo da nastavimo rad bez albanskog prevoda, pa ćemo to onda da sredimo tokom pauze.

TUŽILAC NAJS: Još reč ili dve o sumirajućim svedocima. Dakle, videli smo već da imamo lokalne svedoke koji dolaze sa svojim izveštajima, zatim imamo izveštaje iz humanitarnog kruga, imali smo doktora Bola (Patrick Ball) i njegovo svedočenje i mi već znamo da postoji izveštaj OEBS-a o kom je optuženi već unakrsno ispitivao. I ja ću verovatno taj izveštaj da uvedem ovako kroz svedoka. Usput rečeno, to je svedok koji se bavima obema stranama u sukobu.

SUDIJA MEJ: Govorim u vlastito ime, mislim da bi bilo korisno kada bismo to imali.

TUŽILAC NAJS: Imamo to već ovde.

SUDIJA MEJ: Ne sada, kad za to dođe vreme i u propisanom obliku. Jer, ako mi dozvolite da vas prekinem na trenutak, ako se vratim na vaše argumente o sumirajućim svedocima, čini mi se da bi taj izveštaj mogao da pokrije jedno šire područje tema nego što to mogu svedoci. I takvi su izveštaji do sada obično bez protivurečenja bili uvršteni u spis.

TUŽILAC NAJS: Da, mi ćemo to nastojati da vama da predamo u ruke. I, naravno, ukoliko budete zadovoljni metodologijom pripreme tih izveštaja, ti izveštaji će poslužiti toj istoj korisnoj svrsi. Na primer, ako to pogledate sa stajališta optuženog koji je se do sada oslanjao na te izveštaje, ukoliko mi u vezi sa nekim lokalitetom izvedemo dokaze o nečem konkretnom, a Pretresno veće u izveštaju pronade tvrdnje koje su suprotne tim dokazima, onda je to situacija u kojoj biste vi možda mogli da kažete: "E pa o tome bi možda trebalo izvesti još dokaza". I onda možete bilo uputiti Tužilaštvo da to uradi ili kao Pretresno veće možete sami da pozovete svedoke. Prema tome, to je mogućnost za koju mi smatramo da je veoma vredna. Još jednom, kao što sam već naveo u našem dokumentu, ukoliko je ovakav pristup dobar, onda će on da bude dobar ne samo za dokumente koje mi želimo da izvedemo, nego i za dokumente koje optuženi želi da uvrsti u spis. Naravno, ukoliko se primenjuje ista metodologija. I, isto tako, mislimo da je jedna opšta prednost od velike važnosti to da na kraju svega neće biti moguće žaliti se da Pretresno veće u svojim rukama nije imalo sav relevantan materijal i da ga nije razmotrilo. Dakle, taj materijal ne mora da bude u obliku živog svedočenja, ali Pretresno veće sa tim materijalom mora, na neki način, da bude upoznato. Dakle, imajući u vidu sve što sam do sada rekao, imajući u vidu ono što istražitelji rade, veoma slično onom što je radio OEBS, samo više lokalizovano, mi ćemo od vas da zatražimo da pogledate sažetke izjava svedoka koje je pripremila Tužilaštvo i mislimo da se na takav način suđenje može odvijati na jedan kompaktan, ali još uvek pravilan i doličan način koji će da omogući ovom Sudu da svoju presudu zasnuje na zdravim temeljima. Znam da ste želeli kasnije da govorite o fasciklama, ali želeo bih sada da govorimo o tome zato jer se, zapravo, radi o istom pitanju.

SUDIJA MEJ: Da, izvolite.

TUŽILAC NAJS: Mislim da ste dobili fasciklu za Belu Crkvu (Bellacerke).

SUDIJA MEJ: Da.

TUŽILAC NAJS: Nisam siguran da li su tu fasciklu već dobili i prijatelji suda i optuženi. Dakle, mi smo iz ove fascikle izbacili neke stvari jer nismo želeli da vi čitate ono što nije nužno da se pročita, ali ovo je primer jedne fascikle koji mi predlažemo da vam i ubuduće dostavljamo.

SUDIJA ROBINSON: Nemamo to ovde pri ruci, gospodine Naj, ali nam je to poznato. Ja sam pogledao tu fasciklu i već imam neke beleške o tome, tako da mislim da mogu da pratim ono šta vi govorite.

TUŽILAC NAJS: Hvala. Dakle, da ponovim možda za širu publiku koja nas sluša. Ovo šta je sada predloženo moglo bi da nam uštedi mnogo vremena u kasnijoj fazi suđenja. Dakle, te fascikle koje možemo da zoveme "opštinske fascikle", "seoske fascikle", fascikle po lokalitetima se zapravo zasnivaju na principu spisa iz kontinentalnog, građanskog prava. Međutim, ima tu u njima i nešto različito. Kao što vi znate iz *Predmeta Kordić*, iz vaše odluke o Tulici, ta procedura fascikala trebala bi da deluje na sledeći način. Neko vreme, pre nego što se pozovu svedoci da svedoče o nekom lokalitetu, sve strane dobiće jednu takvu fasciklu i sve strane će unapred da pregledaju dokaze koji će da budu izvedeni u vezi sa tim lokalitetom. Zatim Tužilaštvo može da objasni kakav je njegov stav, koje svedoke namerava da pozove uživo, koje preko Pravila 92bis i tako dalje. Optuženi je tada u stanju baš kao i amikusi da učestvuje u tome i mi smatramo da će Pretresno veće da bude u stanju da čak i uz optuženog koji se sam brani, suzi pitanja koja su stvarno goruća pitanja za konkretni lokalitet. Dozvolite mi još da primetim, usput, da odgovor optuženog za materijal koji se odnosi na bazu zločina za Kosovo, da je taj odgovor možda drugačiji od onog odgovora koji će on dati na materijal koji se odnosi na bazu zločina za Hrvatsku i Bosnu. To još ne znamo, to ćemo tek kasnije da saznamo. Dakle, nakon ovog opšteg uvoda, dozvolite mi da vam kažem, u fascikli se na prvom listu nalazi kratak sažetak

od jedne strane o tome o čemu se radi. To je gotovo kao jedna vrsta uvodne reči. Mi smo sve to mogli da pročitamo, ali onda bi nam prigovarali da smo bili predugi sa našom uvodnom reči i tu nema baš puno svrhe. Međutim, kratko rečeno, na prvom listu nalazi se sažetak teza Tužilaštva u vezi sa tim konkretnim lokalitetom, u ovom slučaju to je Bela Crkva. I optuženom ne može da bude nikakva šteta ukoliko se teže optužbe identifikuju na ovakav način. To može da bude samo od pomoći. Zatim, u ovom konkretnom slučaju Bele Crkve, slede sažeci po Pravilu 65, od svih osim jednog svedoka kog nameravamo da pozovemo. Zatim se za te predložene svedoke uživo tu nalaze i izjave tih svedoka koje su dali ranije. Naravno, Pretresno veće već ima sažetke, ali je ovaj fascikli to sakupljeno na jedan način koji će da bude od pomoći. Kad je reč o izjavama, vi možete da odlučite da ih uzmete u obzir ili da ne uzmete u obzir, to nije nešto šta bi moglo da vas dovede u neugodan položaj, kao Pretresno veće sastavljeno od profesionalnih sudija, jer, koliko ja znam, druga Pretresna veća pred ovim Sudom čitaju izjave svedoka. U svakom slučaju, nakon sažetaka dolaze izjave.

SUDIJA MEJ: Izjave ne mislite da uvrstite kao dokaz, to je tek deo konteksta?

TUŽILAC NAJS: Da, to je tek deo konteksta. Ukoliko se, na primer, kaže da svedok "X" dodaje nešto onome šta je rekao svedok "Y" pa ćemo zato morati da ih pozovemo obojicu, ako se javi takav predlog, ta stvar se mora razmatrati po hitnom postupku. Ukoliko se utvrdi da svedok "X" govori nešto protivrečno od onoga šta je rekao svedok "Y", onda optuženi može odmah da vidi da takav svedok može da se pozove i Pretresno veće o tome može da odluči.

SUDIJA ROBINSON: Da li te izjave dolaze putem istražitelja?

TUŽILAC NAJS: Ne. Kao što sam rekao, mi te izjave nećemo da uvrstimo u dokazni materijal. Te izjave neće da budu dokazi sami

po sebi. I zatim, ako okrenete stranicu iza sadržaja, videćete da je prva izjava svedoka izjava istražitelja koji je napravio sažetak i to će da bude istražitelj koji je najbolje upoznat sa tom konkretnom lokacijom. Naravno, obično više istražitelja uzima izjave svedoka, ali ovaj istražitelj, čija se izjava nalazi na početku, to je istražitelj koji je zadužen za konkretno područje, za tu lokaciju. To je u ovom konkretnom slučaju, iako se radi o velikom zločinu i jednom ozbiljnom događaju, sažetak ovog istražitelja je tek, otprilike, tri stranice. Dakle, to je jedan kratak sažetak. To je sažetak onoga šta stoji na raspolaganju.

SUDIJA MEJ: To je jedna stvar, sažetak onoga šta postoji, šta stoji na raspolaganju. To je jedna stvar. Međutim, dokazi, odnosno izjave, su druga stvar i to je jedna važna razlika, ukoliko mi koristimo sažetak tek kao sažetak, a ne kao nešto što, na primer, radimo sa sažecima svedoka. Njihovi sažeci nisu dokazi. Dakle, ako to uvrstimo, to je jedna stvar, ali ista stvar vredi i za izjave svedoka. Najvažnije je pitanje šta ćemo na kraju da uvrstimo u spis dokaznog materijala.

TUŽILAC NAJS: Naravno, ukoliko jedan svedok sažima izjave drugih svedoka, ukoliko on to pogleda i ukoliko se vidi, na primer, da svi svedoci u svojim izjavama kažu da postoji, da je OVK bila prisutna na nekom brdu bez obzira o čemu se tačno radi, kao što sam već ranije rekao, u svakom slučaju će ti dokazi imati neku vrednost. Mislim da kao što ste mogli videti već kod Krstića, da se tamo u toj presudi itekako poziva na sumirajuće svedoke. Dakle, ja ne želim sad da pobegnem od toga. Mi smatramo da dokazna vrednost izjave istražitelja može da bude tek umerena, u najboljem slučaju. I zatim...

SUDIJA ROBINSON: Znači, vi ćete od nas da očekujete da mi zauzmemo nešto drugačiji stav prema izveštaju ovog istražitelja od onoga kog smo zauzeli u Tulici.

TUŽILAC NAJS: Svakako, kao što sam već rekao, stvari su se razvile u međuvremenu i isto tako ovaj Predmet ima specifične poteškoće i probleme. Isto tako, praksa na ovom Sudu se takođe tek razvila i mi imamo i druge predmete sa kojima se sada možemo porediti. No u svakom slučaju, siguran sam da mi nećete zameriti ako to kažem, tada je zauzet stav, možda ne u ovom Pretresnom veću, ali u drugim, da takvi dosijeji ukoliko se pokažu prihvatljivim mogu biti jedan od najboljih načina za uštedu vremena. Dakle, to je to. Idemo sada dalje. Ostatak fascikle je jasan sam po sebi. Imamo neke izjave po Pravilu 70, zatim imamo individualne dokazne predmete, izveštaj o ekshumacijama koji je, čini mi se, Pretresno veće bilo spremno da prihvati u svakom slučaju i, na kraju, veliki broj fotografija. Prema tome, ako uzmemo za primer ovaj konkretni lokalitet, to je jedan od važnijih lokaliteta na Kosovu. Da biste razumele šta su veze Tužilaštva i koji dokazi stoje na raspolaganju da podupru te teze, vi kao profesionalne iskusne sudije, trebaće vam vrlo malo vremena da shvatite da je ta fascikla sastavljena kako bi se omogućio brzi pristup svim svim delovima materijala. I, dakle, kada budete znali koje su naše teze i koji je materijal na raspolaganju za te teze, onda se možemo sastati recimo nekoliko dana pre Bele Crkve, pre nego što budemo izvodili dokaze o tome i možemo reći "evo predlažemo da pozovemo ova dva svedoka i možda još jednog koji nam je došao u ruke nakon što smo pripremili ovu fasciklu". Zatim, možemo reći "treći svedok možda i ne treba biti pozvan i još dva predlažemo da ne pozovemo" i, naravno, uz argumente koji se mogu uzeti sa druge strane, iako Pretresno veće, naravno, neće da donosi odluke za nas. Mi ćemo da donosimo odluke i onda možemo te svedoke da pozovemo, pozvati njih više ili manje. Na taj način će Pretresno veće imati u svojim rukama kompletni dokazni materijal i vremenski raspored za izvođenje dokaza. I ako se pozovem na ono šta je optuženi definisao kao "sporedna pitanja", mislim da ćemo na taj način moći uštedeti veliku količinu vremena. I usput, rečena je još jedna stvar koju bih želeo sada da kažem, jer je stalno zaboravljam. Pretresno veće je donelo odluku na koji način Pravilo 92bis treba primenivati do sada, u ovom suđenju. Znači uzimaju se izjave, postavi se

par pitanja u glavnom ispitivanju i zatim sledi unakrsno ispitivanje. Prema tome, Pretresno veće je, na taj način, identifikovalo metodu primene Pravila 92bis koja bi mogla da uštedi pola ili trećinu vremena koje bi tom svedoku trebalo da je ispitano na konvencionalan način. Ne znamo kako će to tačno da funkcioniše, mislim da ćemo prve svedoke Pravila 92bis pozvati negde sledeće nedelje. Međutim, među drugim stvarima koje treba imati na umu je da, ako na takav način koristimo Pravilo 92bis, a to se možda može primeniti i na više svedoka koje smo mi spomenuli u našem zahtevu, to bi moglo da nam uštedi dosta vremena. Ja se dobro sećam šta je Pretresno veće reklo o tome da je poželjno da se kritični delovi dokaza detaljno iznesu prilikom glavnog ispitivanja. Meni je to sasvim jasno. Ovo suđenje je veoma veliko i mi se moramo na neki način pozabaviti tom veličinom. Ukoliko za veliki broj svedoka možemo da skratimo vreme potrebno za njihovo ispitivanje na taj način da oni formalno potvrde kao svoju izjavu onu izjavu koju je uzeo predsedavajući službenik Pretresnog veća i da onda oni budu samo unakrsno ispitivani, na taj način mislim da smo postigli mnogo. I jedna dodatna stvar koju bih želeo da kažem u vezi sa Pravilom 92bis je sledeća. Ukoliko svedoci po Pravilu 92bis bilo u ovoj fazi suđenja ili u kasnijim fazama suđenja budu u potpunosti ispitivani i, zatim, unakrsno ispitivani, mi ćemo onda da zatražimo da se odluka Pretresnog veća promeni na takav način da oni dođu na ovaj Sud samo jednom prilikom, da tada pred predsedavajućim službenikom iz Pretresnog veća unesu eventualne potrebne izmene u svoje izjave i da onda budu unakrsno ispitivani, jer će taj način rada uštedeti ogromnu količinu vremena, novaca i administrativnih poteškoća. To sledi iz problema sa kojima sam se susreo prilikom primene Pravila 92bis na terenu. To je jedna druga stvar, ali molim vas da je imate na umu, ako ne odmah, onda kad za to dođe vreme, jer mi znamo da je za uzimanje tih izjava Pravila 92bis potreban veliki tim ljudi na terenu.

SUDIJA ROBINSON: Gospodine Najs, dva ili tri pitanja o fasciklama.

TUŽILAC NAJS: Da.

SUDIJA ROBINSON: Pošto vi imate nameru da to koristite kao jedan poseban pristup koji ovde treba da se primeni i sa drugim fasciklama, bilo bi korisno da se pojasne neka pitanja. U dva ili tri slučaja vi tražite da se uvede dokumentarni dokazi osoba koje imate nameru da pozovete kao svedoke, tako da je pitanje da li ćete vi da čekate da te osobe dođu kao svedoci i da onda uvodite te dokaze, te dokumente putem tih svedoka ili ne. To je bilo otprilike u tri slučaja. Takođe vi pominjete materijale u skladu sa Pravilom 70, a to su materijali koji ne podležu obelodanjivanju. Ali kada sam ja pogledao Pravilo 70, nisam video pominjanje bilo kakvih dokumenata, tako da ne vidim osnovu za donošenje bilo kakvih odluka ili davanja bilo kakvih saveta svojim kolegama po tom pitanju. Tu su, takođe i fotografije žrtava pre sukoba. Ja nisam mogao da shvatim u čemu je vrednost tih fotografija, fotografija žrtava pre sukoba. I u vezi sa britanskim forezničkim timom i njihovim izveštajem o ekshumaciji, opšti komentar bi bio da mi se čini da bi se ta prezentacija popravila i učinila boljom kada bi se identifikovala preminula osoba koja je navedena u optužnici i onda bi se, takođe, ona uporedila sa osobom koja se pominje u spisku o identifikaciji. Na taj način pitanje ne bi bilo kontraverzno i to se može uraditi na taj način.

TUŽILAC NAJS: Da se pozabavam sa ove četiri stvari u obrnutom redosledu. Ja se u celosti slažem sa ovim poslednjim predlogom i to je nešto šta ćemo da uradimo. Zatim, kada je reč o fotografijama preminulih snimljenim u vreme kada su bili živi, da, ponekad se takvi dokazi uvode putem svedoka. Relevantnost takvih svedoka ima više ljudsku vrednost nego forenzičku. Mi imamo dužnost da ne zanemarimo u celosti ljudski interes u ovom slučaju. Mi pokušavamo da prezentiramo materijale, da uvažimo i takav interes. Mislim da sam zaboravio šta je bila druga stvar koju ste rekli.

SUDIJA MEJ: Mislim da imamo to već raspravljeno, kao drugu tačku, da.

TUŽILAC NAJS: A prva stvar se odnosila na dokument. Mislim da sudija misli na nekoliko karata koje su iscrtane rukom. Osim ako ti dokumenti na bilo koji način nisu na štetu optuženog, a to nije dokazano u ovom slučaju, ja pozivam Pretresno veće da razmotri da se takvi materijali dostave u fascikli, jer vrlo često oni objašnjavaju nešto šta nije dovoljno jasno u izjavi. Naravno, ja mogu da pretpostavim situaciju koju bi imala dva različita svedoka čije se priče na izvestan način slažu u pisanom delu izjave. Međutim, prijatelji Suda ili optuženi mogu da kažu "ako pogledate njihove crteže ili druge dokumente koje oni uvode, čini se da su oni potpuno različiti jedan od drugog". Onda bismo mi, naravno, imali potpuno drugačiji pristup, ali, inače, u opštim slučajevima pozivamo da ti dokumenti ostanu zajedno sa izjavama u fasciklama. Ne znam da li sam odgovorio na sva pitanja. A da, Pravilo 70. Kada je reč o tom pravilu, takvi materijali će da budu stavljeni na raspolaganje čim to bude moguće.

SUDIJA MEJ: Ako možete brzo da se pozabivate time, mada jeste, možda jedan sat, ali daću vam još pet minuta. Dajte nam jedan širi pogled na sve to kada je reč o vremenskom rasporedu, jer to je ono šta nas najviše brine.

TUŽILAC NAJS: Statistički podaci, a to su grubi statistički podaci do kojih smo došli, i koje je napravio moj tim bez mog detaljnog učešća, jer sam ja u to vreme bio u sudnici. Ja ne kažem da oni nisu dovoljno dobri, verovatno su mnogo bolji nego da sam ja u tome učestvovao. U svakom slučaju, molim poslužitelja da mi pomogne. Ti su alarmirajući podaci. Međutim, ja se nadam da će da odgovore na upite Pretresnog veća u vezi sa onim pitanjima koja nisu alarmirajuća. Da bih objasnio šta je urađeno: svaki tim u svetlu razvoja stvari je pozvan da primenjujući svoje procene, a ne neko pravilo "jedan svedok po lokalitetu" ili "jedan svedok po opštini", zadovolji potrebu da se izvedu dokazi na adekvatan način u odnosu na konkretan lokalitet. Recimo, da počnemo od Kosova. Kad je reč o izvođenju dokaza za Kosovo, globalno rečeno bilo je komparativno malo promena uneto. I ako pogledate

ove kolone, možda ne treba da se previše brinemo o njima osim kada je reč o bazi zločina. Ali ukupni broj svedoka po bazi zločina je 97, to je ono šta je trenutno identifikovano. Od tih 97, 17 ih je već pozvano, treba da ih dođe još 80. To uključuje i one koji su iz bilo kog razloga svedoci po Pravilu 92bis. Možda treba da kažem u vezi sa Pravilom 92bis, da ono dozvoljava da se izjave pročitaju ili da se prihvate kao da su čitane, a da se svedok pritom ne poziva. Mi ne sugerišemo da Pretresno veće u drugim slučajevima, u drugim delovima ovog predmeta treba da kaže da se Pravilo 92bis ne može primenjivati na taj način, odnosno da se dokazi ne mogu jednostavno prihvatiti u pisanom obliku, ali mi kažemo da Pretresno veće može, kao što je situacija u ovom trenutku, da kaže da određeni svedoci po Pravilu 92bis treba da budu pozvani ovde za unakrsno ispitivanje. Mi to ne ohrabrujemo kao praksu, ali to je nešto šta je moguće. Dakle, ako se dodaju svedoci koji dolaze po Pravilu 92bis, mi imamo još 80 svedoka u vezi sa optužnicom za Kosovo. Tu se uzima u obzir i činjenica da bi tu bili i istražitelji koji bi sumirali činjenice u vezi sa određenim lokalitetima. Pretresno veće se seća našeg podneska u vezi sa Račkom (Recak), jer je to vrlo značajan lokalitet iako se on malo spominje u optužnici. Značajan je zato što igra značajnu ulogu u istoriji Predmeta. Pretresno veće zna da je optuženi to pominjao već nekoliko puta u toku svoje uvodne reči i mi imamo priličan broj svedoka koji se pozivaju u vezi sa tim lokalitetom. Zatim tu je izvestan broj svedoka u vezi sa kojima Pretresno veće može da razmotri da li su oni neophodni da se pozivaju, isto kao što bi radili kroz fascikle i išlo bi se od jednog do drugog svedoka u vezi sa određenim lokalitetom. Sada da pređem na optužnicu za Hrvatsku. Hrvatska predstavlja teškoću, jer za razliku od Bosne, recimo, da kažemo suđenje Dokmanoviću nije do sada bilo predmet nikakvih dokaza, tako da postoji mogućnost da, dakle, osim Dokmanovića postoji mogućnost da ćemo morati da pozivamo sve svedoke za glavno unakrsno ispitivanje. Dakle, kada je reč o svedocima u vezi sa optužnicom za Hrvatsku, tu govorimo o 126 svedoka koji će da svedoči o bazi zločina i tim gospođe Uerc-Reclaf (Uertz-Retzlaff) je predložio da se i tu identifikuju svedoci u skladu sa Pravilom 92bis. Mislimo da možemo da primenimo

to pravilo na jedan bolji način, mada zavisi kako će ono delovati u ovom slučaju zavisno od toga kako će reagovati optuženi, ali da možemo brže da prođemo kroz saslušavanje svedoka primenom Pravila 92bis. E kada je reč o optužnici za Bosnu, to samo po sebi predstavlja najveći predmet i ja sam već ukazao na to da se taj predmet može značajno smanjiti. Međutim, ako pogledamo 47 opština, imamo veliki broj svedoka, 566 svedoka za bazu zločina i ja priznajem da je to jako veliki broj. Međutim, ako pogledamo da je reč o tri rata o kojima ovde govorimo, shvatamo da je za tako nešto potrebno suđenje ovakvog obima i sve što je potrebno da to sledi. Gospodin Grum (Groome) i njegov tim su, deleći svedoke na svedoke uživo i svedoke u skladu sa pravilom 92bis, imali na umu dve stvari prilikom identifikacije svedoka koje mogu brže da se obave. Jedno su svedoci koji su već svedočili u drugim postupcima, a drugo svedoci za koje se čini da se kod njih ispituje mogućnost da oni u stvari svojim svedočenjem samo potvrđuju druga svedočenja ili predstavlja neku vrstu dupliciranja drugih svedočenja. Ja ne želim sada da premašim pet minuta koje ste mi dali na raspolaganje, ali kada je reč o Bosni, meni je potrebno malo više vremena da objasnim gde se nalazimo i koliko će nam biti potrebno vremena.

(Pretno veće se savetuje)

SUDIJA MEJ: Sada ćemo da prekinemo sa radom. Nastavljamo u 14.35. Gospodine Najs, želim da budem vrlo jasan. Mi ćemo da razmotrimo ova pitanja tokom pauze i ono šta mi imamo na umu i šta želimo da vi ovde objasnite, to je da nam izložite ukupnu dužinu izvođenja dokaza Tužilaštva, jer mi moramo da donesemo odluke u tom pravcu.

TUŽILAC NAJS: Ja ću da pokušam da se time pozabavim nakon pauze, jer imam tu da dodam neke stvari.

(pauza)

SUDIJA MEJ: Gospodine Najs, imamo još jedan sat i moramo da završimo neke druge stvari, kao i načine odbrane.

TUŽILAC NAJS: Sigurno, časni Sude. Mogu li ja da korigujem neke stvari koje sam rekao jutros? Time ću vrlo kratko da se pozabavim. Mislim da sam rekao da je u *Predmetu Krstić* bio svedok Butler (Butler) i iako ja mislim da se taj svedok pozivao na neke izjave svedoka, zapravo je to bio svedok Žan Rene Ruez (Jean-Rene Ruez), prvi svedok koji je svedočio u tom predmetu. U stvari, on je bio svedok čije svedočenje sam imao na umu kada sam govorio o svedočenju koje sadrži u sebi sumirana svedočenja drugih svedoka. Mislim da su sumirana svedočenja takođe postojala u *Predmetu Kvočka* u odnosu na masovnu grobnicu ili masovne grobnice. Mislim da sam to prevideo kada je reč o dokazima u vezi sa optužnicom za Bosnu. U *Predmetu Jelišić*, na suđenju, glavni istražitelj Džon Ralston (John Ralston) je svedočio o širokom kontekstu da bi se moglo ustanoviti da je reč o raširenom i sistematskom ponašanju, a to je bilo zasnovano na dokazima svedoka kojem je sve to bilo poznato. To je, dakle, jedna ispravka i dodatak. Imajući na umu vreme koje imam danas, dozvolite da se pozabavim podacima koje smo prezentirali pre ručka, neposredno pre pitanja uvaženog sudije u vezi sa ukupnim vremenom koje je posebno za ovaj Predmet. Želim da skrenem vašu pažnju na nešto što mislim da će da bude korisno. Podaci za Kosovo su, otprilike, isti kao što su i bili, osim činjenice da svedoci koje smo imali na umu kad je reč o događajima o kojima izjave mogu da budu date kroz Pravilo 92bis bez pozivanja, dakle ti svedoci će sada biti unakrsno ispitivani, ali ostali brojevi su isti. Kada je reč o istorijatu na Kosovu, mi imamo najmanje deset svedoka po lokalitetu i imali smo na početku to smanjeno na pet, a onda je tih pet dalje planirano. Naravno, mi pozivamo Pretresno veće da pogleda i razmotri ukupnu situaciju i o kakvoj količini materijala se radi i da odluči, a mi mislimo da možemo sa ovim brojem svedoka da izvedemo dokaze. Kada je reč o optužnici za Hrvatsku i problemima, ne problemima, već konkretnim dokazima koji mogu da nas se tiču. Ovde govorimo o 20 lokacija ubistava, o 17 lokaliteta logora i tri lokaliteta deportacija. Zatim, tu su Vukovar

i Dubrovnik. Dakle, tu su predviđena tri svedoka po lokalitetu, što je vrlo ekonomična procena u ovom trenutku i to je nešto što smo prihvatili. Nadamo se da ćete i vi da prihvatite. Kada je reč o optužnici za Bosnu, u ovom trenutku imamo 47 opština i rekao sam da ću reći nešto o istorijatu razvoja tog predmeta. U vreme kada je podignuta optužnica, tužilac koji je naravno morao da učestvuje u donošenju bilo kakve odluke u vezi sa izmenom optužnice, je imao na umu, ja u tom trenutku nisam bio ovde, imala je na umu da treba da bude konzistentna sa ostalim optužnicama koje su već podignute. Prema tome, 47 opština je pokriveno u relevantnim odgovarajućim optužnicama tako da nije bilo logike da se krene drugim putem. Dve stvari. Prvo, već je došlo do reduciranja u optužbama koje su podignute u drugim optužnicama, tako da je moguće da će doći do manjih promena u optužnici za Bosnu, da bi se održala. Drugo, kao što sam već objasnio u našem podnesku, ja se nadam da nisam prebrz... Dakle, kao što sam objasnio, Tužilaštvo nudi dalja reduciranja i to radikalne predloge u vezi sa predmetima koji se odnose na bosanske Srbe i, za vašu informaciju, ja se nadam da će to doneti nova ohrabrenja i to je naša realnost.

SUDIJA ROBINSON: Izvinjavam se što sam vas prekinuo. Vi ste pomenuli nekoliko strategija za rešavanje ovog slučaja, kao i njegovo usmeravanje. Čini mi se da postoji jedna osnovna mera koju može da se primeni, a Tužilaštvo do sad to nije učinilo, a to je da jednostavno smanji veličinu izvođenja dokaza Tužilaštva. Tako da, umesto da izvodi dokaze u odnosu na 47 opština, vi bi ste uzeli ono šta se smatra reprezentativnim uzorkom za zločine koji su počinjeni i za koje se tereti u optužnici. To kažem zato što sam ovde već tri godine i tri meseca i jasno mi je da krivično gonjenje najtežih kršenja međunarodnog humanitarnog prava nije i ne može da se ostvari ako se izvede pred sud i ako se sudu prezentiraju dokazi o svakoj opštini, svakom lokalitetu na kom je došlo do zločina, o svakom incidentu koji se pominje u optužnici u celini. Vi možete da za to teretite u optužnici, ali na ovom Sudu se ozbiljno razmatra šta treba da se prezentira na sudu kao dokaz. Ako imate 47 opština, zašto je potrebno da izvodite dokaze za svih 47 opština? Zašto

ne možete da izvedete dokaze za polovinu ili za trećinu opština. I ako krenete na taj način, umesto da imate 678 svedoka za Bosnu, uzmete trećinu opština i onda biste verovatno imali trećinu od tog broja svedoka. To je problem sa kojim moramo da se bavimo i dok se mi ne pozabavimo tim problemom, ovaj Međunarodni sud će se stalno suočavati sa različitim problemima i to ozbiljnim problemima. Mi delujemo pred očima međunarodne zajednice. Vrlo je teško da Međunarodni sud razvije strategije koje će doprineti tome da okonča svoj rad. Ja pokrećem to pitanje, stavljam ga na razmatranje jer samo izvođenje dokaza Tužilaštva u svrhu prezentiranja dokaza, treba da bude drugačije, treba da se izvodi manje dokaza od onoga za šta se tereti u optužnici.

TUŽILAC NAJS: Ja sam jako srećan što ste mi to rekli, jer upravo smo to jutros inicirali, da započnemo da planiramo i razmatramo pozivanje i izvođenje dokaza koji bi bili dovoljni da se ustanovi osnova za počinjene zločine i to bi, verovatno, bilo polovina od onoga što je planirano u ovoj fazi. To su razmatranja koja se vode na najvišem nivou u Tužilaštvu i to je nešto što se neće okončati ove nedelje, ali se razmatra. Isto se sećam da je u *Predmetu Jelisić*, da bi se izbegle tvrdnje, odnosno optužbe takve vrste, napravljena je selekcija i možda bismo mogli da nastavimo na taj način uz pomoć sugestija, tako da ostali materijal ne iznosi ništa nekonzistentno u odnosu na materijal koji smo već iznosili pred vas. To nas opet dovodi do potencijalno dobrih vesti u vezi sa Bosnom. Bosna ima 49, zapravo 47 opština i 566 svedoka baze zločina. To je otprilike 11 slučajeva po opštini. Naravno, neki su veći, neki su manji. Ja ne kažem da ćemo mi moći da ostvarimo isti princip kao što smo počeli da ostvarujemo u optužnici za Kosovo, gde smo od deset svedoka po opštini smanjili broj svedoka, jer je ovo mnogo veći slučaj. Međutim, treba imati na umu da reakcija optuženog na ove svedoke može da bude različita, i takođe treba imati na umu da će Pretresno veće možda biti u mogućnosti da od optuženog, pošto on ne komunicira sa nama, da Pretresno veće dobije identifikaciju pitanja i problema što će da omogući da ti svedoci budu po Pravilu 92bis i da se ne pozivaju na unakrsno ispitivanje. Mi smatra-

mo da moramo da iznesemo i naš stav, da želimo da se fokusiramo na mnogo manji broj opština, 25 ili možda i još manje ako to žele uvažene sudije i u tom slučaju ovaj Predmet može da bude mnogo manji i njime se može mnogo lakše upravljati. To me dovodi do pitanja koje je pokrenuo sudija Mej pre pauze, a to je dužina izvođenja dokaza Tužilaštva. Uz puno poštovanje, moram da odbijem da iznesem ukupnu dužinu vremena i to iz dva razloga. Prvo, ja to ne mogu u ovom trenutku, a drugo, imam iskustvo da je to možda nepoželjno, svakako u ovoj fazi suđenja, da se tačno odredi vreme jer to na kraju čini Tužilaštvo ranjivim, a posebno u odnosu na dužinu unakrsnog ispitivanja koje može da uzme ogroman deo vremena. To se dešavalo sa drugim predmetima i može se desiti i sa našim. Po našem mišljenju, ono šta je važno je da se ovim Predmetom bavimo tako da čim počnu da se identifikuju pitanja, da se izvedu neophodni dokazi da bi se bavilo tim pitanjima, a ne više od toga, tako da se Pretresnom veću stavi na raspolaganje na adekvatan način sav materijal koji mu je potreban. U odnosu na zahtev da se uspostavi vremenski rok u izvođenju dokaza, ja sam video odluku Žalbenog veća iz *Predmeta Galić* od 14. decembra. U tom predmetu je nametnut jedan vremenski rok. Izvinjavam se, mene je gospodin Grum podsetio na tu odluku, ali nemam pred sobom kopiju te odluke. Tu je postavljen rok od 280 sati i uvaženi sudija Hant (Hunt) je napravio opservaciju u paragrafu 7, nakon što se bavio ovlašćenjima, u skladu sa Pravilom 73bis rekao je: "Na žalost, kao što je pokazao kratak opis pretpretresne konferencije, nije bilo jasno koja će pitanja biti sporna u trenutku kada je Pretresno veće nametnulo ograničenja dužine izvođenja dokaza Tužilaštva. Pretresno veće, koristeći svoje diskreciono pravo u tome, počinilo je grešku i nije na dobar način ostvarilo to svoje diskreciono pravo". Sada, zbog toga, ja tražim da Pretresno veće prihvati da Tužilaštvo u celini ima tri optužnice kojima treba da se pozabavi i nema želju da produži izvođenje dokaza. Naprotiv, pokušava da sve izloži što je moguće kraće, a na adekvatan način. Ja sam siguran da je to želja svakog od nas pojedinačno. Niko ne želi da to traje duže i jedan dan nego što je to potrebno. Međutim, pitanja još uvek nisu identifikovana i ne mogu biti, ali doći će trenutak kad će moći da

se učini. Zbog toga ja tražim od Pretresnog veća da Pretresno veće i Tužilaštvo, bez pomisli da rade zajedno na bilo koji drugi način sem na sudu i javno, dakle, da dođemo do nekog sporazuma...

SUDIJA MEJ: Mislim da neće biti tako. U jednom trenutku, kako je krenuo ovaj Predmet, recimo negde na polovini suđenja o Bosni će tek da se razjasne neka pitanja koja su sporna, ako se to i tada desi.

TUŽILAC NAJS: Časni Sude, moguće je da će to tako da bude, ali je moguće da će se ona identifikovati i ranije kada govorimo o Hrvatskoj i Bosni. U svakom slučaju, način na koji vodimo predmet o Kosovu nije ništa drugo nego to da mi to pokušavamo da uradimo što je efikasnije i brže moguće i to radimo uz pomoć Pretresnog veća, tako što ono sa optuženim razjašnjava sporna pitanja. Ako Pretresno veće prihvati moje predloge za skraćenje trajanja procesa, onda bez obzira što nećemo da znamo tačno kad će da se završi suđenje, barem ćemo da znamo da to radimo na jedan ekspeditivan način i to će da bude dovoljno, zato što u ovoj fazi ne možemo da uradimo ništa što bi bilo svojevoljno, jer bi to bilo nepoželjno i nepravedno. Ako govorimo o statistici, o podacima, ja sam rekao da je, najgrublje rečeno...

SUDIJA MEJ: Da. Hoću da kažem da statistika pokazuje da vi name-ravate da pozovete preko hiljadu svedoka. Nijedno suđenje ne može da se odvija u takvim uslovima.

TUŽILAC NAJS: Časni Sude...

SUDIJA MEJ: Znam da ste rekli da se jednostavno radi o spisku i da to nije ništa više od toga, ali sama činjenica jeste da ima više od hiljadu svedoka.

TUŽILAC NAJS: Želim samo da budem sasvim jasan da mi ne nameravamo njih sve da pozovemo. Međutim, radi se samo o tome koji bi nam svedoci bili potrebni kada bismo želeli da dokazu-

jemo sve aspekte ovog predmeta. Međutim, mi nemamo nameru niti očekujemo da ćemo da pozovemo sve te svedoke, već smo smanjili obim predmeta o Bosni i nadamo se da možemo u skladu sa pravilima ovog Suda da neke od ovih svedoka ispitujemo na različite načine, a neke uopšte da ne ispitujemo.

SUDIJA MEJ: U predmetu Bosna već je bilo jako puno suđenja u kojima su pokrivena mnoga od pitanja koja i vi želite da pokrijete i čini mi se da biste to mogli da pokrijete koristeći transkripte svedočenja kako bi se sve skratilo. Možda je ključno pitanje u ovom Predmetu, u stvari, veza između optuženog i ovih navoda i možda je slučaj, naročito kada su u pitanju Bosna i Hrvatska, da su to pitanja na koja treba da se koncentrišu teme.

TUŽILAC NAJS: Mi se nadamo da će možda stav optuženog prema bazi zločina u predmetu o Bosni biti drugačiji od njegove reakcije kada je u pitanju dokazni materijal u vezi sa Kosovom, gde imamo NATO i pobunu i pominjanje OVK u ispitivanju koje on vrši. Znači, ovde se ne radi o spisku svedoka koje mi nameravamo da pozovemo. Mi radimo sve da bi proces skratili i koristićemo nalaze iz drugih suđenja u ovom predmetu. Svi ovi mehanizmi su usmereni na to i mi radimo na tome da ih razvijemo što bolje. Međutim, bez zastupnika Odbrane kada je u pitanju ovaj optuženi, mi moramo da se pripremamo tako da moramo da dokazujemo apsolutno sve i uz saradnju prijatelja suda i uz saradnju Pretresnog veća. Nadamo se da ćemo moći da privedemo kraju na pravilan način svako od ovih suđenja uz minimalno potrošeno vreme i nadamo se da će optuženi da identifikuje pitanja koja će biti sporna. Međutim, mi sada smatramo da ne bi bilo prikladno postaviti vremenski rok trajanja suđenja.

SUDIJA MEJ: Hvala vam.

(Pretresno veće se savetuje)

SUDIJA MEJ: Mi smo tokom pauze u prekidu ovog suđenja, tokom protekle tri nedelje, razmišljali o načinu na koji treba voditi ovaj Predmet. Ovo je Predmet koji ima jako veliki obim i isto tako Predmet koji je od velike važnosti. Zaduženi smo da vodimo ovaj Predmet i tokom prekida u suđenju mi smo razmatrali šta je razumno u svetlu Statuta (Statute), u smislu kakve odluke treba da donesemo da bi se ovo suđenje vodilo kako treba, da bi njime upravljali. Takvo upravljanje je potrebno da bi se suđenje moglo završiti u jednom razumnom vremenskom roku. Naša dužnost, takođe, po Statutu, je da osiguramo da suđenje bude pravično i ekspeditivno i da se vodi uz puno poštovanje prava optuženog, kao i uz poštovanje interesa žrtava i svedoka. To su sve pitanja koja smo mi morali da razmotrimo. U interesu pravde i zbog pravičnosti suđenja potrebno je biti pravedan prema obe strane. Ne radi se samo o pravičnosti u odnosu na optuženog ili na Tužilaštvo, već u odnosu na obe strane. Mi smo morali da napravimo ravnotežu među ovim raznim pitanjima i zaključak do koga smo došli je da je potrebno, da bi se ovo suđenje vodilo na ekspeditivan način, da odredimo datum kada Tužilaštvo mora da završi sa izvođenjem svojih dokaza. Mi moramo to da uradimo da bismo se skoncentrisali potpuno i da bi se čitava ova stvar završila pravično. Suđenje takođe mora da se vodi sa ovim u vidu, a to je da optuženi, bez obzira da li ima zastupnike ili ne, mora da bude u stanju da se brani protiv optužbi koje se protiv njega navode. I što duže bude trajalo izvođenje dokaza Tužilaštva, teže je i predstavlja veći teret za optuženog da tako i čini. Da bi se obezbedilo pravično suđenje, mi, takođe, moramo da budemo sigurni da optuženi jeste u situaciji da se brani protiv raznih navoda. Isto tako, treba da imamo u vidu da na kraju suđenja Pretresno veće treba da donese presudu. Što je suđenje duže, to je sve teže. Ako suđenje traje godinama, onda to, naravno, postaje još teže i ovo su pitanja o kojima mi razmišljam. Takođe smatramo da je Tužilaštvo dužno da iznese svoje dokaze i da oni moraju da imaju razumne mogućnosti da tako i učine, te nije na Pretresnom veću da na nekakav volšeban način diktira kako će Tužilaštvo da izvodi svoj predmet i svoje dokaze. To je, znači, nešto šta je na njima. Međutim, bez obzira, mi smo odlučili da u intere-

su pravde odredimo rok. Čuli smo argumente Tužilaštva danas i mi ćemo ih imati u vidu kada budemo razmatrali načine na koje pravilno treba izvoditi dokaze pred ovim Pretresnim većem, kao i ekspeditivnost svega toga. Bez obzira na to, mi ne smatramo da je neprikladno da se odredi rok završetka izvođenja dokaza, imajući u vidu to što je rečeno u vezi *Predmeta Galić*. Odluka u vezi sa tim u ovom Predmetu mora da se donese i možda će biti takav slučaj da sporna pitanja neće biti jasna sve dok ne počne izvođenje dokaza Odbrane. Imajući u vidu posebne okolnosti ovog Predmeta, imajući sve to u vidu odlučili smo da Tužilaštvo treba od danas za godinu dana da završi izvođenje svojih dokaza. To im daje ukupno 14 meseci da završe izvođenje svojih dokaza. Po mišljenju Pretresnog veća, Tužilaštvo ne treba da izvodi svoje dokaze duže od tog roka. Takođe, želim da dodam da je, naravno, naša dužnost da osiguramo da unakrsno ispitivanje bude vršeno u jednom razumnom vremenskom roku i mi ćemo o tome da vodimo računa i staraćemo se da se na unakrsno ispitivanje ne troši preterano vreme. U ovoj fazi nećemo da donosimo odluku u vezi sa brojem svedoka koji će da budu pozvani. To je na Tužilaštvu. Međutim, tokom naših rasprava, razmotrićemo načine na koji obim ovaj Predmet može da se svede na jedan razuman obim, tako da se izvođenje dokaza obavi na jedan adekvatan način. Što se tiče rasporeda, poznati su datumi sudskih pauza, sudskog odmora i mi ćemo malo da prilagodimo božićni odmor Suda. Ovaj deo optužnice treba da se završi u razumnom roku, pre pauze za božićne praznike, tako da imamo dovoljno vremena za sledeći deo. Ali možda možemo da se naknadno pozabavimo tim pitanjem.

TUŽILAC NAJS: Što se tiče letnje sudske pauze, izneo sam u jednom podnesku kako zajednički svedoci koji se odnose i na prvi i na drugi deo suđenja mogu da dođu na kraju izvođenja dokaza o Kosovu ili na početku sledećeg dela suđenja. Koliko sam shvatio, pauza traje samo tri nedelje preko leta i neće biti nekog dužeg vremenskog perioda između kraja prvog dela i početka sledećeg dela suđenja.

SUDIJA MEJ: Ako mi završimo ovaj deo, onda ćete imati dodatnog vremena u julu.

TUŽILAC NAJS: Da, ali ako ne završimo, iako ćemo imati samo tri nedelje, da li ćemo da dobijemo produžetak?

SUDIJA MEJ: Videćemo, videćemo kako se stvari budu odvijale, od sada pa do pauze. Međutim, imamo krajnji rok kad treba da završite.

TUŽILAC NAJS: Da, to nam je od pomoći, ali ako dotle dođemo u fazu da pozovemo svedoke koji pokrivaju dve faze suđenja, onda možemo da ih uvedemo u tom periodu pre nego što počne letnja pauza, zato što oni, na vrlo koristan način premošćuju ta dva dela ovog suđenja. Druga stvar koju želim da kažem je sledeća. Imamo letnji i božićni odmor. Nisam siguran da li nam je sada, u ovom trenutku, poznato radno vreme, pošto je Tužilaštvo sada u jednom strogom vremenskom roku. Promena dnevnog rasporeda rada može da utiče na nas na isti način kao što nečije loše zdravlje može da utiče na nas. Prema tome, nadamo se da neće doći do mnogo takvih prekida, ali ako do njih dođe, možda se na kraju ipak može nadoknaditi to vreme i može se planirati da se to vreme ugradi.

SUDIJA MEJ: Možemo da operišemo podrazumevajući da su ti produžeci već ugrađeni. Međutim, ako do toga dođe, mi ćemo onda takve stvari razmotriti. Sada možemo da pređemo da razmatramo uslove za odbranu. Gospodine Miloševiću, samo trenutak, želim prvo prijatelje suda nešto da upitam u vezi sa njihovim podneskom, a onda ćete vi da dobijete reč. Izvolite, gospodine Vladimirov (Wladimiroff), u vezi sa tim ili bilo kojim drugim pitanjem.

PRIJATELJ SUDA VLADIMIROV: Hvala vam, časni Sude. Imam samo nekoliko primedbi u vezi sa uslovima. Da počnem tako što ću da kažem da smo videli u izveštaju Sekretarijata, da je sekretar Suda izneo neke opaske, a nije uzeo u obzir ono šta smo mi naveli

u našem podnesku. Ja želim da brzo nabrojim te primedbe. Da li to imate pred vama?

SUDIJA MEJ: Da, imamo pred nama predloge ili sugestije sekretara.

PRIJATELJ SUDA VLADIMIROV: Na stranama 8 i 9 i dalje na strani 10, videćete tri primedbe koje daje sekretar, u kojima se tvrdi da prava optuženog ne mogu da se ograniče, nego se moraju ograničavati u interesu pravde. Na strani 9 se kaže da su ona podložna interesu efikasnog vođenja suđenja i treće je da se restrikcije mogu uvesti u interesu bezbednosti. Mi smo to videli i prihvatili, međutim čini nam se da iz člana 20 Statuta proizilazi da prava optuženog mogu da budu ograničena samo onoliko koliko se to zahteva članom 22, to jest, interesima svedoka. Da, interesima svedoka. Prema tome, mi smatramo da ako govorimo o pravima optuženog i uslovima koji se odnose na to, više se radi o tome kako mogu da se strukturiju njegova prava unutar toga, a ne da se dalje ograničavaju bilo kakvim primedbama ili nekim drugim interesima. Možda ste primetili da smo mi u našem podnesku naveli jedan broj uslova i to se nalazi na stranama 4 i 5 i želim da prođem kroz tu listu i način na koji se sekretar bavio tim zahtevima. Imam nekoliko primedbi u odnosu na to. Prvo, što se tiče uslova u pritvorskoj jedinici (Detention Unit), mi smatramo da kada se kaže "pošta" da sekretar u to uključuje i elektronsku poštu. Sekretar kaže da neće da bude uslova za poštu ili slanje faksova za vreme vikenda, a mi smatramo da je to nešto što treba da se razmotri. Da, optuženi takođe treba da ima takve opcije za vreme vikenda, imajući u vidu da će on uglavnom u radne dane da bude u sudnici, tako da će onda on da bude oštećen u ponedeljak ako nema pravo da koristi te podobnosti tokom vikenda. Sledeće, zadovoljni smo onim šta je sekretar rekao kada je rekao da se vremenska ograničenja mogu proširiti od 18.00 do 20.00, po zahtevu optuženog i da to onda može da se produži čak i do 22.00 uveče. Što se tiče poseta, čini nam se da je to zadovoljavajuće osim restrikcije za vreme vikenda. Nama se ne čini da ima ikakvog smisla da se nameće puna restrikcija tokom

vikenda za one koji pomažu gospodinu Miloševiću, a prema pravilima, onako kako ih je objasnio gospodin sekretar, vikendi su na raspolaganju samo za prijatelje i članove porodice. Međutim, na optuženom je da odluči šta bi, za koje bi on ljude želeo da ga poseite za vreme vikenda. Da li se radi o članovima porodice ili o onima koji mu pomažu u vođenju njegovog predmeta, smatramo da to nije pitanje o kome treba da odlučuje sekretar, tako da smatramo da i ovo treba dalje da se razmotri. Vremensko ograničenje za poseite u pritvoskoj jedinici je 16.45 i mi smatramo da to nije relevantno za radne dane. Mi bismo voleli da se to produži u odnosu na pravne savetnike, do 20.00 ili do 21.00. Što se tiče mogućnosti za pravljenje fotokopija, zadovoljavajuće je ono šta je sekretar rekao, da je to ograničeno do 18.00. Međutim, mi smatramo da bi bilo bolje da se to produži do 22.00. Na kraju, smatramo da su oni uslovi koji se odnose na video i na laptop kompjuter dobri. Smatramo da su adekvatni. Kada je reč o uslovima na sudu, telefon je na raspolaganju, iako je optuženi rekao da nije na raspolaganju sve vreme. Mi mislimo da je to bio incident, izuzetna situacija i da su telefoni na raspolaganju ceo dan. Postoji još jedno pitanje. Njemu je dozvoljeno da se koristi telefonom tokom pauza i pre postupka, ali ne i posle postupka. Ja mislim da to treba produžiti, tako da bi on mogao da ima pristup telefonu u pritvorskoj jedinici ili da se to ovde produži. Na Pretresnom veću je da odluči o tome, ali bi svakako bilo adekvatno da on ima mogućnost da se pripremi za sledeći dan. Sada bih hteo da se dogovorimo o mogućnosti korišćenja faksa. Nama se isto čini da je to razumno obrazloženo ovde, nemamo komentara. To se, takođe, odnosi na mogućnosti fotokopiranja. Sekretar je ukazao na to da fotokopiranje treba dozvoliti samo u izuzetnim uslovima, međutim mi mislimo da to nije u redu i da treba da se dozvoli kad god je potrebno. Mislimo da je to mnogo bolji pristup nego da se određuje da li su to izuzetni uslovi ili ne. Nakon što sam se pozabavio time, takođe treba da kažem nešto o predlozima za dalje uslove odbrane. Mi smo zadovoljni ovim predlozima, ali nam se čini da bi trebalo da budu dve osobe koje su kvalifikovane i koje je odredio Sekretarijat, koje bi redovnije pomagale optuženom. Ovde ponovo mogu da naglasim da, ako

se ta pomoć ograniči na komunikaciju samo tokom radnih dana, a ne tokom vikenda, onda bi to mogao da bude nepotreban nedostatak na koji sam već ukazao. Tako da želim da ponovo skrenem vašu pažnju na ovo i zamolim vas da razmotrite ta ograničenja tokom dana. Mi smatramo da ti savetnici treba da budu osobe koje bi u okviru Pravila 44 mogle da pomažu optuženom i bile bi obavezane etičkim kodeksom. Sada želim da se bavim jednim težim pitanjem, a to je ono šta je optuženi tražio u vezi sa pravom da obelodani materijale trećoj strani, to jest njegovim pomoćnicima. Možda ovde treba da se zaustavim, jer je to nešto što se ne tiče direktno uslova Odbrane.

SUDIJA MEJ: Da li vi imate neke opšte predloge pre nego što saslušamo optuženog u vezi sa ovom prethodnom temom?

PRIJATELJ SUDA VLADIMIROV: Da. Dozvolite da se time pozabavim, Časni Sude. Čini nam se da je konzistentno praviti razliku između poverljivih materijala i dozvolite da ove ostale nazovem redovnim materijalima. Ako sam u pravu, redovni materijali, kako ih ja označavam, su materijali koji su ili će biti javni, pa nam se čini da tu ne treba da bude nikakvih ograničenja kada je reč o tome da optuženi prosleđuje te materijale svojim savetnicima. Pitanje je šta raditi sa poverljivim materijalima? Čini nam se da ako su savetnici oni koji spadaju u ograničenja pod Pravilom 44 i ako ih obavezuju etički kodeksi, onda nam se čini u redu da se optuženom dozvoli da pod takvim uslovima prenosi takve materijale svojim pomoćnicima, kako bi im omogućio da urade ono šta je potrebno da urade, a to je da mu pruže pomoć u tim pitanjima. Do sada nema dokaza koji bi bio poznat amikusima i koji bi pokazali da je ovakva vrsta komunikacije dovela do nepravilnosti ili bi dovela do nepravilnosti. Mi smo u ovoj sudnici mnogo čuli o događajima koji bi mogli da budu problematični, ali na kraju svega amikusi kažu da nisu nađeni nikakvi dokazi da se za tako nešto može optužiti ovaj optuženi. Prema tome, mi smatramo da nema presedana u tome da se on ograničava na bilo koji način da prenosi takve materijale svojim savetnicima i pomoćnicima koji bi potpadali pod Pravilo 44 i koji

bi bili poimenično poznati Sekretarijatu, kao što je to izneto u njihovom predlogu. Posledice koje bi se odnosile po svedoke koji su pod zaštitom ne bi u tom slučaju postojale, pa, prema tome, ne bi trebalo menjati nikakve naloge u vezi sa zaštitnim merama. Ako bi se zabranila komunikacija u vezi sa tim svedocima, ti imenovani pomoćnici i savetnici ne bi mogli da pomognu u odbrani kao što bi pomogli advokatu koji bi bio u sudnici i koji bi imao svoje savetnike u skladu sa Pravilom 44. Mislimo da je to jedna radna osnova na kojoj dalje možemo da se nastavimo.

SUDIJA MEJ: Hvala vam. Gospodine Miloševiću, pre nego što vi iznesete svoje opšte stavove, vaš zahtev je, koliko smo mi shvatili, da se izjave svedoka, rezimei i ostali materijali, uključujući i dokazne predmete dostave vašim pomoćnicima da biste vi mogli da pripremite svoju Odbranu. Vi možda možete to da pojasnite. Čuli ste šta sugerišu prijatelji suda kao put kojim se može nastaviti kada je reč o bavljenju poverljivim materijalima, a takođe ste čuli i sugestiju Sekretarijata u vezi sa tim, da bi možda bilo moguće da se donese nalog u vezi s tim. Prema tome, vi shvatate da postoji problem kada je reč o poverljivim materijalima. Da li biste nam nešto rekli u vezi sa tim?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: A da li ja mogu da dobijem mogućnost da prvo komentarišem ovaj jednoipčasovni govor druge strane pre nego što nešto kažemo o ovom drugom pitanju koje ste pokrenuli?

SUDIJA MEJ: Mi smo doneli odluku u vezi s tim, a vi možete da iznesete svoj komentar.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Ja uopšte ne ulazim u to da li ste doneli odluku, jer vi, inače, činite što vam je volja, ali smatram da je zbog javnosti neophodno da komentarišem ovo šta smo čuli ovde ove druge strane. Prvo, ja sam nekoliko puta ovde naglasio i hoću još jednom da naglasim da ono šta je na početku izloženo o tome kako ja navodno učestvujem u postupku nije tačno, jer ja Sud ne

priznajem, a rekao sam nekoliko puta da ću koristiti svaku mogućnost da govorim u interesu istine i to činim bez obzira da li se radi o mogućnosti koju mi pružate kada dolazi na red unakrsnog ispitivanje ili o mogućnosti kao što je ova što mi sad pružate da nešto o tome kažem. Inače, sve ovo šta smo slušali jedan čitav sat i po ima samo jednu jedinu vrednost, a to je što će i javnost u celini i stručna javnost moći da se upozna sa jednim inovativnim receptom, kako po svaku cenu proturiti lažnu optužnicu, kako, praktično, organizovati suđenje bez suđenja da se obesmisli nešto što je i već jednom obesmišljeno. Naime, ja razumem ovo šta smo čuli kao nastojanje da jedna strana radi i za drugu stranu ono šta ona smatra da je u njenom interesu, šta druga strana radi, ali da preuzme ingerencije i Pretresnog veća, a to je naročito jasno, mene to ne iznenađuje što to žele, jer ova lažna tužba mora da se trudi da umanjuje očigledan fijasko lažnih svedoka koje izvodi i zato se između ostalog umesto svedoka sa, u poslednje vreme obilato koristi i nekakvim kvazi naučnim izveštajima. Mislim da je apsolutno neprihvatljivo, na primer, što oni traže da nekakve njihove fascikle imaju bilo kakvu vrednost, ne bi ih mogla imati ni pred kakvim legalnim sudom.

SUDIJA MEJ: Hteo bih da kažem da možete da se obratite Pretresnom veću u vezi sa fasciklama i mogućnošću prihvatanja toga kao dokaza. Ako želite o tome nešto da kažete, izvolite.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Drugo pitanje ovih kako bi rekao sveobuhvatnih svedoka i stavljanje istražitelja koji rade kod Tužilaštva u ulogu svedoka je besmisleno, zbog toga što ispada da se istražitelji koji rade za Tužilaštvo stavljaju u ulogu sudije, da oni procenjuju šta je relevantno, a šta nije relevantno u izjavama svedoka. A onda ovo pitanje sažetih izjava svedoka koje se forsira, forsira se samo zato što se u sažetim izjavama može da očisti sve ono što može da smeta toj drugoj strani u unakrsnom ispitivanju, a videli smo mnogo primera ovde koliko je kontradiktornosti između originalnih izjava koje svedoci daju prethodno i njihovih izjava ovde i unakrsnog ispitivanja koje se vodi. Dakle, ovo je jedna ofanziva

one strane da umanjuje i amortizuje očigledne probleme koje ima u vezi sa tim čitavim nizom svojih lažnih svedoka. Kako istražitelji ne mogu da bude svedoci? Ako neko radi za jednu stranu, on može da daje toj strani nalaze i rezultate svoga rada. Ne može ta strana da uzme pa da ga predstavi kao svedoka kad on tamo nije bio, kad nema o čemu da svedoči, nego treba da interpretira ono šta piše u optužnici, samo drugim rečima, na osnovu navodnih izjava koje je čuo od onih koji su navodno učestvovali i prisustvovali u nečemu. Mislim da je ovo jedna do te mere kako bih rekao apsurdna ideja da nijedan normalan i legalan sud to ne bi mogao da prihvati. Oni su čak pominjali i to da, na primer, uzmem samo jedan primer, forenzički izveštaji mogu da se daju u najmanju ruku bez identifikacije žrtve? Šta uopšte znače svi ti izveštaji ako se daju bez identifikacije žrtve? Ja razumem da to smeta, što bi se na primer, kad bi se identifikovali svi poginuli, teroristi u Račku i ustanovilo da nisu stanovnici Račka, da su teroristi koji su došli sa drugih strana i tako dalje. Ali mislim da nijedan legalan sud to ne bi mogao da prihvata i ja govorim, dakle ne zato što insistiram da vi nešto prihvatite ili ne, to je vaša stvar, inače je ovo sve nelegalno, nego zato da ukažem na apsurdnost zahteva koje smo ovde čuli i na sreću javno čuli. Cela priča je, u stvari, da se sadržina i lažne tužbe i lažnih svedoka što manje izloži javnosti. Jer ukoliko se manje izloži javnosti, onda će utoliko manje biti izložena verifikaciji istinitosti, a onda će moći da se na osnovu toga prave sve moguće konstrukcije. Ono šta su čuli da se predlaže praktično je korišćenje jednog propagandnog metoda da se ovde radi i pakuju elementi i nazovi svedoci na način na koji se pišu novinski izveštaji koji kažu, neko je rekao nešto, drugi je rekao nešto, desilo se to, to je spakovano, zauzet stav i onda vi izvolite, samo taj stav dalje prihvatite. Mislim da se traži, u stvari, način da ovi svedoci koji su se pokazali itekako ranjivi postanu neranjivi, da se svedu na male sažetke, da se umesto njih isture nekakvi istražitelji, da istražitelji presuđuju kao da su sudije šta je relevantno, šta nije relevantno, pa onda na tim sažecima da se gradi cela ova kula od karata na bazi takozvanih sveobuhvatnih svedoka i tako dalje. Prema tome, mislim da oni koji rade za Tužilaštvo ne mogu svoje informacije

da predstavljaju kao svedočenja već da daju onome za koje rade, a oni sami neka prave selekciju. Prema tome, mislim da za svaki redovan sud nikakav svedok koji se ne pojavi da svedoči ne može biti uzet u obzir. A svedok koji se pojavljuje da svedoči mora da ima i svoju celovitu originalnu izjavu koja je osim za unakrsno ispitivanje, i mora da se pojavi da svedoči. Drugo, čuli smo, vi ste već jednom odlučivali umesto mene i opet ta vaša odluka me ne zanima niti hoću da je osporavam. To je vaša stvar, jer ja se vašim postupkom ne bavim. A vi ste jednom odlučivali o tom Pravilu 92bis, na koje se opet vraća Tužilaštvo, ponovo na način na koji je raspravljala i pre nego što je o tome odlučivala. Prema tome, mislim da je ovo krajnje, rekao bih, providno, sa opravdanjem da se štedi vreme i novac. Nastojanje da se napravi jedan recept kako proturiti lažnu optužnicu, kako učiniti neranjivim lažne svedoke i kako, na neki način, iscenirati nešto da liči na suđenje. A što se tiče ovog drugog pitanja, ono se svodi na nekoliko stvari, ovo o čemu je govorio gospodin Vladimirov. Prvo, vi ste stavili na dnevni red, koliko sam shvatio, kakve mogućnosti ima optuženi, to jest ja. U pogledu odbrane nemam nikakvih i da vam odmah kažem, ja od vas ne tražim ništa. Samo konstatujem radi javnosti, konstatujem da pravo na odbranu koje ste vi sami proklamovali je s druge strane vašim postupkom fizički onemogućeno. Evo, danas je ne znam koji april, 10. valjda, znači pre dva meseca je počelo suđenje, ja još uvek nemam komunikaciju ni sa svojim saradnicima. Evo ga gospodin Tomanović koji sedi ovde na galeriji iza stakla, za poslednjih nekoliko nedelja dobio je mogućnost da me poseti 45 minuta i to u prisustvu predstavnika Tribunala. To je sve šta ja imam od mogućnosti komuniciranja sa saradnicima do sada. Prema tome, logično bi bilo, iako je ta taktika da se ja držim u potpunoj izolaciji, znači, s jedne strane da se Tužilaštvo bavi ovim mahinacijama koje sam maločas objasnio, a s druge strane i uprkos tome da ja budem u jednoj potpunoj izolaciji, logično je da se to ne može popraviti nekim kozmetičkim elementima kakvi se, inače, nude, ali bi logično bilo da imam slobodnu komunikaciju sa saradnicima, da imam slobodnu komunikaciju u pogledu telefona, faksa i tako dalje, a i da imam vreme za to što

je potrebno. Jer, možete vi meni da proglasite da ja imam pravo na ne znam koliko saradnika, 100 saradnika da viđam, ali ako mi ne date vreme da ih ja viđam, ja od tih saradnika nemam ništa. Jer fizički nije ih moguće ni videti, ni sa njima razgovarati, ni tako dalje. A ova ovlašćenja...

SUDIJA MEJ: Dvojica pomoćnika su gospoda koje ste pomenuli, gospodin Tomanović i gospodin Ognjenović, je li to tačno?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: To su moji saradnici koji inače ovde prisustvuju i s kojima komuniciram. Vi ste pitali šta je sa materijalima sada, kako to izgleda, pošto neko mora da mi pribavi informacije o vašim svedocima o kojima dobijam ove izjave, jer ja te informacije svakako nemam. Ja sam sada upućen na to da vaše ove originalne izjave svedoka čitam njima na telefon sa javne telefonske govornice u zatvorskom hodniku da bi mi oni pripremili neke informacije koje se tiču tih svedoka i da bi onda nalazili ne znam kakve načine da mi dostave. Jer, na primer, neke informacije koje su mi dostavljene u petak nisam mogao da dobijem pre ponedeljka pošto nema ko da radi i tako dalje, ili to ide na neki pregled, ili to ide na neku proveru i tako dalje. Prema tome, za mene elementarna je stvar, ako ja imam saradnike ovde, da oni mogu sa mnom da komuniciraju u pauzi, da oni mogu da dobiju papire koje ja dobijam da ih ne bih ja slao telefonom ili tražio nekome da mi to kopira i daje faks, nego da oni mogu da to odmah uzmu u prikupljanje činjenica, podataka i tako dalje. A onda, ako je unakrsno ispitivanje u toku, kako vi zamišljate da traje unakrsno ispitivanje od 9.00 do 17.00, a da se onda ja sretnem sa saradnicima pa da pribavim informacije, pa da pročitam to što mi je dato pa da se u toku noći sasvim upoznam, pa onda ujutro u 9.00 da počnem da radim. Znači, ako mi uskraćujete vreme, ako mi ne ostavljate pola radnog vremena, onda to nije ni blizu ideje o ravnopravnosti strana. Jer, ako ovde dve strane, kako ste ih vi zamislili, razmenjuju argumente, onda obe strane moraju da imaju vremena da se pripreme, a ne da jedna ima sto posto vremena, a druga da nema nikakvo vreme. Prema tome, pitanje vremena i radnog vremena u toku dana koje ona

druga strana predlaže, je sa krajnje neukusnim iluzijama u vezi sa zdravstvenim stanjem. Mislim da je faktor od itekakvog značaja, da se uopšte ima utisak o tome da li se nešto pruža na raspolaganje ili ne. Dakle i pitanje komunikacija i pitanje kontakta sa saradnicima i pitanje vremena, sve su to uslovi i pitanje, naravno, vremena u kome svako od vas prema svojim sopstvenim kriterijumima. Ja ne tražim ništa. Ja jednostavno hoću da naglasim da vaše proklamovano pravo na odbranu koju ste konstituisali kao pravo je apsolutno isključeno i oduzeto fizičkim onemogućavanjem da se ono vrši. I to je sve.

SUDIJA MEJ: Gospodine Miloševiću, svako ko je pratio vaše unakrsno ispitivanje znaće da ste vi primali odgovarajući potreban materijal. Razmotrićemo vaš zahtev i donećemo odluku o tome. Gospodine Kej (Kay) i gospodine Vladimirov, ja vama nisam dao priliku da nam govorite o fasciklama. Ne znam da li imate nešto da kažete o tome?

PRIJATELJ SUDA KEJ: Da, čekali smo stav optuženog o tome koji je jasan iz argumenta koji je on upravo izneo pred ovim Sudom. Jedan od problema koji su nama jasni iz svega toga je sledeće: teško je za bilo koga ko sluša Tužilaštvo da oceni kakvu bi težinu Pretresno veće trebalo da da takvim dokazima. Čini nam se da se to ne koristi da bi se dokazali zločini, ne koristi se u potpunosti na način na koji se koriste dokazni predmeti, već se koristi kao pozadinski materijal, materijal za kontekst, uz opasku da bi to pomoglo Pretresnom veću. I možda je to stvarno tako i u tom slučaju nije jasno kakve su prava optuženog u odnosu na takve podatke o kontekstu, a ni nama nije jasno kako na osnovu argumenta Tužilaštva sam Sud treba da koristi takve dokazne materijale i koje standarde da primeni na takve dokaze. Jasno nam je da je ovo deo njihovog predloga da bi se ubrzala procedura i da bi potpuno izveli svoje dokaze i svoje mišljenje pred Sudom, ali to nije materijal koji je napravljen u jednom istražnom procesu uz pomoć pretresnog sudije ili istražnog sudije, koje bi bio podložan kontroli samog Pretresnog veća. To je izvan toga. Radi se o

dokaznom materijalu istražitelja koji su razgovarali sa svedocima i koji izveštavaju o tome šta su ti svedoci rekli, a ne istražuje se sam kontekst ili istorija svedoka, niti sami incidenti. I pod takvim uslovima je pitanje šta onda Pretresno veće treba o tome da misli. Možda u ovom Predmetu treba više da se koncentrišemo na samu optužnicu, a ne da idemo niz svaki puteljak po Kosovu i u drugim mestima po Jugoslaviji. Potpuno su jasni navodi iz same optužnice i smatramo da na tome treba da se fokusira sam predmet, da bi bili pravični prema samom optuženom. On treba da čuje više dokaza koji se zasnivaju na optužnici koja je podignuta protiv njega i o pitanjima koja se tiču njegove odgovornosti. Nama se čini da Tužilaštvo više gleda incidente nego što se fokusira na događaje, pa prema tome onda svoju pažnju ne prebacuje toliko na optužnicu. Ovo pitanje sa fasciklama samo naglašava taj problem zato što na kraju, ako se uvrsti fascikla u onoj meri u kojoj to Tužilac traži, možda onda sa njihove tačke gledišta nije potrebna analiza onoga što se desilo u odnosu na optužnicu protiv ovog optuženog i on samo time troši svoje vreme baveći se pitanjima koja, u stvari, nisu značajna za njega. I možemo da vidimo, svima nam je jasno da su vremenska ograničenja nešto na šta misle sve strane u ovom Predmetu. Danas je Pretresno veće postavilo i vremenski rok i treba da vidimo koliko će onda vremena biti potrošeno na te svedoke o bazi zločina, gde bi se bavili konkretnim incidentima unutar određenih događaja u kontekstu ukupnog vremena koje je odredilo Pretresno veće. Znači, što se tiče tih registratora, mi pratimo ono šta je optuženi izneo pred Sud. Međutim, ako će Sud da se odluči na korake kojima će se oni uvrstiti u spis, onda nam je teško da raščlanimo kako će oni da se smatraju pozadinskim ili kontekstualnim informacijama, a neće postati, neće biti dokazni predmet. U takvom slučaju, Pretresno veće treba precizno da kaže šta znači upotreba takvog materijala, tako da oni koji se bave tim materijalom znaju koji su rizici i o kojim se pitanjima tačno tu radi.

SUDIJA MEJ: Kada su u pitanju izveštaji o ekshumacijama znači, izveštaji, dokumentacija i fotografije te vrste, to je nešto šta

smo mi prethodno uvrštavali i smatralo se da su ti dokumenti u različitoj kategoriji od izjava svedoka.

PRIJATELJ SUDA KEJ: Da, vidimo da materijalni dokazi, dokazi koji se uvode pri istrazi i koji odražavaju određene aspekte istrage, recimo fotografije i tako dalje, da mogu da se uvode u tom obliku i tako je to učinjeno gotovo u svim predmetima pred ovim Tribunalom i pred drugim Međunarodnim sudom za Ruandu (ICTR). Ako se pojave pitanja u vezi takvih fotografija i tog materijala, to zahteva da se utvrde određene stvari vezane za verodostojnost ili istinitost određenog tela ili predmeta koji je fotografisan i to je pitanje koje može posle da se razmotri i da se o tome konkretno razgovara. Znači, to je način na koji mislimo da bi se trebalo baviti takvim pitanjem. Međutim, čini nam se da je glavni problem to što bi se optuženi suočio sa problemom izveštaja koji su napravili istražitelji. Tu se radi o informacijama iz druge ruke, treće ruke, četvrte ruke ili pete ruke i onda bi se u takvim slučajevima i taj materijal uvrstio u spis. Potreba za takvim svedocima je otvoreno pitanje, ali na Tužilaštvu je da razmotri to kako će da izvodi svoje dokaze. To je njihova odgovornost i na njima je da odluče o svemu što se odnosi na taj proces.

SUDIJA MEJ: Hvala, gospodine Kej. Gospodine Najs, mi smo prekoračili svoje vreme. Trebalo je da prekinemo raspravu u 15.30, ali ako možete samo kratko da odgovorite na jedno pitanje, a to je dostavljanje izjava saradnicima. Postoji li nešto što želite da kažete o tome?

TUŽILAC NAJS: Da i par rečenica, ako bih mogao da dodam kao odgovor gospodinu Keju.

SUDIJA MEJ: Da.

TUŽILAC NAJS: Predaja izjava saradnicima ne treba da bude dozvoljena, osim ako se ne radi o priznatim advokatima koji priznaju Sud. To je jednostavno način na koji predstavnici optuženog imaju

pristup strogo poverljivom materijalu i svedocima koji bi se time izlagali velikom riziku i to je u potpunosti neprihvatljivo Tužilaštvu. Moramo da podsetimo Sud na razne publikacije koje su već izašle iz Suda. Radi se o informacijama iz "Danasa" od 2. marta i radi se o funkcioneru njegove političke partije, SPS, gde se kaže da neimenovani političar tog udruženja kaže: "Mi znamo ko su zaštićeni svedoci. U slučaju albanskih žena koje tvrde da su silovane, nećemo da obelodanimo nikakve informacije zato što ni mi ni predsednik Milošević ne želimo da zloupotrebljavamo njih i njihovu nesreću. Kada se kao svedoci pojave komandanti OVK, onda ćemo imati priliku da svima pokažemo šta smo sve saznali". Bilo bi potpuno pogrešno da se prihvati činjenica da on i njegovi saradnici odlučuju da ne priznaju ovaj Sud. Podaci o svedocima se mogu dostaviti ljudima koji imaju kodeks koji ih rukovodi u njihovom ponašanju, u suprotnom, mi smatramo da to ne treba da se odobri. Želim da kažem dve stvari u vezi sa onim šta je gospodin Kej rekao, a radi se o registratorima. Prvo, ja ne razumem šta on misli kad kaže "da Tužilaštvo nije fokusirano". Svi dokazi koji su izvedeni se upravo bave bazom zločina i onim šta treba da dokazujemo. U tome nemamo nikakvog izbora. Što se tiče vrednosti koja se pridaje tom materijalu, ja sam jasno izneo svoj stav i pošto želim da izbegnem svaku sumnju, ponoviću još jednom. Prava važnost, vrednost, tu se zapravo vrši kao neka vrsta provere da bi se izbegli nepovoljni rezultati, a to je da bi možda odluke ovog Pretresnog veća mogle da budu podložne kritici. Mi smo zabrinuti zbog kritika i pokušavamo da izbegnemo takve stvari i želimo da Pretresno veće ima mogućnost da u celini ima na raspolaganju sav materijal i stekne adekvatna znanja u vezi sa tim. To bi bilo o tome. Imam još neka administrativna pitanja. Mogu li sada njima da se bavim?

SUDIJA MEJ: Da, ali kratko, gospodine Najs.

TUŽILAC NAJS: Najpre, mi smo priložili podnesak u vezi sa ograničenjem veličine pretpretresnog podneska. Ponovo pokrećemo to, jer želimo da postignemo jednu uniformnost u odnosu na dru-

ge predmete. Koliko se sećam, mi smo na početku imali ograničene od stotinu strana. U *Predmetu Plavšić\Krajišnik* koji je direktno povezan sa ovim Predmetom i ima veliki broj zajedničkih elemenata, podnet je zahtev za mnogo duži podnesak i mi smatramo da ne treba tražiti da se forma tog podneska smanji. Mi ćemo imati delove koji su potpuno zajednički sa tim podneskom, jer se odnose na istorijat razvoja ovog Predmeta. Mislimo da opšta politika treba da bude da se uspostavi paralelan pristup, a ne da se koriste potpuno drugačiji pristupi. Drugo, nailazimo na teškoće koje su rezultat resursa kojima raspolaže Međunarodni sud u celini. Delom su to budžetska pitanja, reč je o materijalima kojima je rok 30. april. Mi smo objavili izveštaj o tome i izneli smo svoj predlog, da je to pitanje kojim bi mogao da se pozabavi vaš pravni savetnik na osnovu Pravila 65, šta god da je to. Taj izveštaj će da vam bude dostavljen. Ako želite, ja mogu time da se bavim i u ovom trenutku, ali sve se to nalazi u memorandumu.

SUDIJA MEJ: U redu.

SUDIJA KVON: Ja mislim da je ovo poslednja prilika, za mene barem, ako ne za Pretresno veće, da pojasnimo određene stvari, ne sa vama gospodine Najs, već sa gospodinom Miloševićem. Dakle, da pojasnimo stav optuženog. Koliko sam shvatio, vi ste sami odlučili da vas ne zastupa advokat. I to je odlučeno pre nego što sam ja došao ovde. Ali, po mom mišljenju, jedna je stvar priznati Međunarodni sud, a druga je stvar imati advokata. Ja sam čuo vas kako kažete da govorite u interesu istine, pa, prema tome, zašto ne želite da imate advokata ili pravnog savetnika ili zastupnika kog biste vi imenovali, a koji bi govorio u interesu istine? Možete li kasnije da se pozabavite tim pitanjem?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Je li mogu da vam odgovorim odmah? Mogu da vam odgovorim odmah?

SUDIJA MEJ: Da, izvolite.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Ja ne mogu imenovati advokata, jednog branioca za sebe samog pred institucijom koju ne priznajem. Mislim da ste vi nelegalan Sud i vi to isto dobro znate, jer ste stručnjaci za međunarodno pravo. I jedino što ovaj Sud ima u rukama, to je sila onih koji su ga postavili, ali ne i pravo, ni međunarodno, ni domaće, ni kontinentalno ni anglosaksonsko, šta god da je.

SUDIJA MEJ: Gospodine Vladimirov, izvolite?

PRIJATELJ SUDA VLADIMIROV: Da li mogu posle pauze da se obratim Sudu?

SUDIJA MEJ: To mora da bude pre prekida, jer imamo nešto drugo zakazano u ovoj sudnici.

PRIJATELJ SUDA VLADIMIROV: Da. Vrlo kratko, časni Sude, imam nešto da kažem. Po mišljenju prijatelja suda, postoji razlika između zastupnika odbrane kao i zastupnika koji ima pravo da bude primljen, po našem mišljenju. Moguće je da optuženi imenuje zastupnike koji bi mu pomogli u njegovom predmetu i da se taj zastupnik prizna od strane Sekretarijata po članu 44, bez instrukcija optuženog da ga zastupa na Sudu i u sudnici. Prema tome, bez obzira na to da li optuženi priznaje Sud ili ne, to ne bi bilo relevantno ni za zastupnika, pošto on ne bi zastupao optuženog u sudnici. Neki bi možda rekli: "Ne znam da li je to pravilan opis, ako optuženi ne daje pravo svom zastupniku da se obrati Sudu", ali efektivno, ako on imenuje zastupnika, to je njegova stvar, a ne stvar Suda. Jedina stvar za Sud je, odnosno za Sekretarijat je da prihvati i prizna tog zastupnika. I sve dok taj zastupnik ne dobije instrukcije od optuženog da ga predstavlja i zastupa na Sudu i pred Sudom, to ne može da se shvati kao da optuženi priznaje Sud, kao izraz njegovog priznavanja Suda. Takođe, ni priznavanje i prihvatanje tog zastupnika od strane Sekretarijata ne može da utiče na poziciju optuženog u vezi sa nepriznavanjem Suda. Prema našem mišljenju, bilo bi moguće da ova dva advokata, koji jesu advokati po Pravilu 44, budu imenovani od strane optuženog i prihvaćeni od strane

Sekretarijata. To bi omogućilo komunikaciju između tih advokata i optuženog i to bi bila privilegovana komunikacija. To bi rešilo veliki broj pitanja, a ova dva advokata bi bila podložna pravilima, odnosno Pravilniku Tribunala (Rules of Procedure and Evidence) i etičkom kodeksu. Što se tiče disciplinskih pitanja, bili bi podložni disciplinskim merama svojih domaćih pravila. Jedan od prijatelja suda bi onda bio u poziciji da proceni da li bi to bilo u redu i da li se oni ponašaju propisno i da li je došlo do kršenja bilo kojih pravila. Dakle, po našem mišljenju, to bi moglo tako da se uradi, sve dok se ne bavimo pogrešnim stvarima. Njegov izbor da imenuje zastupnika i prihvatanje njegovog izbora nemaju nikakve veze sa priznavanjem i prihvatanjem ovog Suda. Prema tome, mi smatramo da bi to bilo izvodljivo.

SUDIJA MEJ: U redu, hvala vam. Optuženi je čuo ovo šta ste rekli. Mi sada pravimo pauzu. Videćemo koliko vremena je potrebno za to. Pravimo pauzu od 20 minuta i zatim se ponovo sastajemo radi drugog predmeta. Ovaj Predmet se prekida do sutra u 9.30.